

RAT U HRVATSKOJ 1991.-1995.

1. DIO: UZROCI RATA I OPERACIJE DO SARAJEVSKOG PRIMIRJA

Ozren Žunec

UDK 355.01(497.5)"1991/1995"
323.1(497.1)

Stručni rad

Primljeno: 8.10.1997.

Prihvaćeno: 19.12.1997.

U ovom dijelu studije razmatraju se uzroci rata u Hrvatskoj u kontekstu političkih promjena u istočnoj Europi, naravi i načina funkcioniranja bivše SFRJ, naravi i uloge JNA te osobito narastanja srpskog nacionalizma s projektom teritorijalne ekspanzije Srbije. Razmotreni su planovi i pripreme svih strana i potom dan okvirni pregled i raščlamba temeljnih elemenata ratnih operacija, od početka srpske pobune u Hrvatskoj i posljedica rata u Sloveniji, preko stvaranja Hrvatske vojske i ofenzive JNA u jesen 1991. godine do hrvatskih protuofenziva koncem 1991. godine. Naročita pozornost posvećena je bitki za Vukovar kao stvarnoj prekretnici rata i primjeru vođenja operacije napada i obrane naseljenog mjesta.

Ključne riječi: rat u Hrvatskoj 1991.-1995., Domovinski rat, uzroci rata, Jugoslovenska narodna armija, Hrvatska vojska, operacije, bitka za Vukovar

Za razliku od nekih drugih višenacionalnih zemalja, kao što su bivša Čehoslovačka a dijelom i bivši Sovjetski Savez, bivša Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) raspala se u oružanom sukobu. Uz masivno sudjelovanje Srbije i Crne Gore u ratu, operacije su se odvijale na tlu Slovenije, Hrvatske te Bosne i Hercegovine, pa je od šest federalnih jedinica samo Makedonija ostala izvan izravnih ratnih zbivanja. Rat u bivšoj SFRJ ima tri prostorno, a donekle i vremenski odvojena dijela, koje neki drže posebnim ratovima: rat u Sloveniji (lipanj-srpanj 1991.), rat u Hrvatskoj (1991.-1995.) te rat u Bosni i Hercegovini (1992.-1995.). Međutim, jedinstvenost ratnih ciljeva i uzroka, stalnost većeg broja aktera i kontinuitet političkih uvjeta rata te međusobna povezanost samih operacija, osobito onih najvažnijih, pokazuju da je riječ o jednom jedinstvenom ratu, čije se težište izražavalo na više vojišta u skladu s hijerarhijom ratnih ciljeva, operativnim mogućnostima te lokalnim i međunarodnim političkim prilikama. Rat u Hrvatskoj stoga ovdje promatramo kao etapu u ratu proizašlom iz raspada SFRJ, odnosno kao jedno od njegovih vojišta.

I. Uzroci rata

1. Slom realnog socijalizma u Europi

U četrdeset i pet godina svog postojanja (1945.-1990./1991.) SFRJ je bila socijalistička zemlja pod monopolnom vlašću komunističke partije (od 1952. godine

Ozren Žunec izvanredni je profesor sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu gdje između ostalog predaje predmet Sociologija vojske i rata. Autor je više knjiga, među kojima je i *Planet mina. Taktičko-tehnički, humanitarni, socijalni, ekološki i međunarodnopravni aspekti uporabe kopnenih mina u suvremenom ratu* (Zagreb: Strata istraživanja, 1997.).

pod nazivom Savez komunista Jugoslavije, SKJ). Specifičnosti jugoslavenske unutarnje i vanjske politike (sustav socijalističkog samoupravljanja, nesvrstanost odnosno nepripadnost Varšavskom ugovoru, VU) kao i relativno nešto viši stupanj osobnih sloboda, bile su uglavnom posljedica sukoba Josipa Broza Tita sa Staljinom 1948. godine, nakon čega je u Jugoslaviji tvrdi sovjetski model socijalizma unekoliko modificiran. Međutim, ove modifikacije nisu bitno izmijenile totalitarni značaj režima pa je on u glavnim crtama (sadržaj i uloga ideologije, jednopartijski sustav, jedinstvo države i partije, centralizirano upravljanje i nadzor nad svim segmentima društva od gospodarstva do medija te nad svim "sektorskim" organizacijama kao što su npr. sindikati, omladinske organizacije ili strukovni savezi) bio jednak ili vrlo sličan drugim komunističkim sustavima. Ova srodnost bila je uzrokom da se gotovo istovremeno sa slomom realnog socijalizma u istočnoj Europi urušio i jugoslavenski "meki" socijalizam, osim u Srbiji i Crnoj Gori gdje je ostao temeljem društvenog i političkog ustroja, ali uz preinaku ideologije u radikalno nacionalističku. Rasap socijalizma i krah komunističke ideologije predstavlja stoga najopćenitiji okvir i ujedno zapravo početak krize u SFRJ. Činjenica da se slom socijalizma u Jugoslaviji pretvorio u međunacionalne sukobe i rat između federalnih jedinica ima pak svoje uzroke u naravi jugoslavenske federacije, planovima glavnih političkih aktera u raspletu krize te u naravi i postupcima federalne vojske.

2. Uspon velikosrpskog nacionalizma i raspad federacije

SFRJ je bila iznimno složena federalna država sa šest odnosno osam federalnih jedinica (šest republika i dvije autonomne pokrajine), šest konstitutivnih naroda i više desetaka nacionalnih manjina, od kojih je samo albanska imala gotovo dva milijuna pripadnika. Stanovništvo je pripadalo pravoslavnoj, katoličkoj i islamskoj vjeroispovijesti. Na saveznoj razini u službenoj uporabi su bila dva pisma, latinica i ćirilica, te najmanje četiri jezika, a na republičkoj, pokrajinskoj i komunalnoj razini u uporabi su bili i mnogi drugi jezici, među njima i neindoeuropski (mađarski). Osim u Sloveniji, nacionalna homogenost republika bila je razmjerno niska; u Hrvatskoj je bila snažna srpska manjina (12%) kojoj je ustavno bila priznata konstitutivnost, Makedonija je imala značajnu albansku manjinu, kao i Crna Gora u kojoj se i samo većinsko pravoslavno stanovništvo dijelom izjašnjavalo kao Srbi a dijelom kao Crnogorci, pri čemu odlučni nisu bili etnički, nego povijesni i politički razlozi. U Srbiji su manjine bile brojčano vrlo snažne, osobito u pokrajini Vojvodini (Mađari) te na Kosovu gdje su Albanci predstavljali preko 85 posto stanovništva. U Bosni i Hercegovini stanovništvo je bilo podijeljeno na Bošnjake (od šezdesetih godina, kad im je priznat status zasebnog naroda, do 1993. godine nazivali su se Muslimani) kojih je bilo 44 posto, Srbe (31%) i Hrvate (17%). Sva tri naroda bila su konstitutivna, a živjela su na nacionalno tako izmiješanim područjima da je karta teritorijalnog rasporeda naroda u ovoj republici metaforički nazvana "leopardovom kožom".

Kohezija ovako heterogene federacije održavana je na dva prividno suprotna načina. Jednopartijski komunistički režim je elaboriranim sustavom represije brahijalno progonio svaki nacionalizam i separatizam, razvijajući ideologiju "bratstva i jedinstva" koja je na kraju trebala dovesti do stvaranja jedinstvene "jugoslavenske nacije". Partijski gremiji svih razina decenijama su vodili žestoke borbe protiv brojnog "unutrašnjeg neprijatelja" koji se, osim ideoloških sadržaja ("informbiroovci", "anarholiberali"

itd.), sastojao uglavnom od "nacionalista" različite provenijencije. Brojne civilne i vojne tajne službe istraživale su svaki pa i najbezazledniji "nacionalistički" istup i njihove nosioce sudski procesuirale, pri čemu su izricane oštre i dugogodišnje zatvorske kazne. S druge strane, federacija je prolazila kroz procese decentralizacije tako da je posljednji važeći Ustav SFRJ iz 1974. godine republikama, a dijelom i pokrajinama, davao status država u čijoj su formalnoj pa i stvarnoj nadležnosti bile gotovo sve funkcije osim političkog dijela vanjskih poslova (republike su, primjerice, mogle samostalno sklapati neke ekonomske odnose s inozemstvom) te dijela obrane. Poslije smrti Tita vrijedilo je načelo da se odluke na federalnoj razini moraju donositi konsenzusom republika i pokrajina. Najviše političko tijelo države, Predsjedništvo SFRJ (PSFRJ), bilo je sastavljeno od osam predstavnika federalnih jedinica koji su se svake godine mijenjali na mjestu predsjednika koji je imao samo proceduralne (npr., sazivanje i vođenje sjednica), a ne i stvarne ovlasti. Funkcioniranje ovako atomizirane federacije bilo je moguće samo u uvjetima jednopartijskog političkog sustava, jer je SKJ, kao monopolistička politička snaga koja je imala apsolutni nadzor nad svim segmentima društva, mogao izborom kadrova, direktivama koje se nisu mogle osporavati pa i izravnim pritiscima i miješanjem u rad PSFRJ osigurati i postići "konsenzus". U tom smislu decentralizacija i represija bile su dio jedinstvenog sustava i međusobno komplementarne. U uvjetima jednakosti države i Partije, raspad federacije mogao je stoga uslijediti samo raspadom SKJ.

Raspad SKJ započeo je "iskakanjem" njegovog srbijanskog dijela, kad je u rujnu 1987. godine na njegovo čelo došao Slobodan Milošević s naglašenim srpskim nacionalističkim programom. Godinu prije toga, u javnosti je postao poznat *Memo-randum* Srpske akademije znanosti i umjetnosti (SANU), u kojemu su iznesene glavne točke srpskog nacionalističkog programa i koji je, naglašavajući podređen položaj i ugroženost Srba izvan Srbije i u pokrajinama, tražio dalekosežne preinake federativnog ustroja radi ujedinjavanja svih Srba. U skladu s ovim programom, Milošević je ubrzo po dolasku na vlast inicirao stvaranje pokreta koji je u žiži isprvice imao položaj Srba na Kosovu. Oko pitanja njihove ugroženosti počela je politička mobilizacija i stvaranje razmjerno labavo organiziranog ali zato masovnog populističkog pokreta koji je djelovao uglavnom mitinzima u svrhu mobilizacije i pritiska ("mitinzi istine"). S vremenom je Milošević uspio za svoju nacionalističku politiku dobiti potporu svih relevantnih društvenih snaga (Crkva, Akademija, intelektualci, a, kad budu stvorene, i stranke). Organizirajući masovne demonstracije protiv "birokratiziranih" republičkih i pokrajinskih vodstava, uz sudjelovanje i po milijun ljudi ("jogurt revolucija"), Milošević je izvaninstitucionalnim sredstvima ishodio promjenu vodstva u Crnoj Gori te ukidanje autonomnosti pokrajina Vojvodine i Kosova tako što ih je uključio u Srbiju (1988.-1989.). Na taj način dokinuo je osnovna načela jugoslavenske federacije. U siječnju 1990. godine SKJ se i faktički raspao na svom nedovršenom XIV. kongresu, kad su ga, pod pritiscima centralističkih i srpskih nacionalističkih snaga morali napustiti delegati slovenskoga, a potom i hrvatskog dijela partije koji su već otvoreno zastupali umjerene konfederalističke i pluralističke stavove. Time je sudbina SFRJ bila zapečaćena i započela je teška politička kriza. Savezni organi više nisu mogli funkcionirati; pokušaji tadašnjeg saveznog premijera Ante Markovića da krizu zaustavi gospodarskom tranzicijom i da tako potakne političke promjene koje ne bi uključivale raspad zemlje, ostali su bez ikakva učinka.

Miloševićev nacionalistički program pod parolom "Svi Srbi u jednoj državi" uključivao je i daljnje preinake federacije. Općenito se može uzeti da je Milošević

imao dva plana. Prema jednome, javno izlaganom i u postojećim povijesnim i političkim uvjetima neostvarivom, SFRJ je trebalo sačuvati, ali uz bitna smanjenja ovlasti republika tako da se ukinu federalističke odredbe Ustava iz 1974. godine i stvori strogo centralizirana unitarna država. Drugi plan, isprvice držan u tajnosti, trebao se realizirati u slučaju da prvi ne uspije, a sastojao se u "otpuštanju" Slovenije i Hrvatske iz Jugoslavije te u pripojavanju "srpskih zemalja" na teritoriju drugih republika i stvaranje "Velike Srbije"; praktički to je značilo (uz Crnu Goru i obadvije srbijanske pokrajine) pripojenje cijele Bosne i Hercegovine te Hrvatske do tzv. "Šešeljeve crte" Virovitica-Karlovac-Karlobag. Milošević je u nizu svojih javnih nastupa jasno obznanio da će sve ove ciljeve ostvariti ne prežući ni od rata, pa je tako na proslavi 600. obljetnice Kosovske bitke (28.VI.1989.) jasno poručio: "Danas smo opet u bitkama i predbitkama. One nisu oružane, mada i takve nisu isključene." U skladu s ovim planovima otpočela je i koordinirana politička mobilizacija oko dva milijuna Srba izvan Srbije koji su na brojnim mitinzima davali podršku Miloševićevom nacionalističkom programu i tražili ili centraliziranu državu ili pripojenje Srbiji, pa su, primjerice, već u lipnju 1989. godine na mitingu u Kninu lokalni hrvatski Srbi, potpomognuti grupama demonstranata iz Srbije, veterana "jogurt-revolucije", uzvikivali "Ovo je Srbija!", kao i parole podrške Miloševiću. S druge strane, Milošević je svojim jednostranim akcijama i bez konsenzusa drugih federalnih jedinica sam započeo proces rastakanja federacije i faktički počeo stvarati centraliziranu državu, jer je ukidanjem autonomija i promjenom ustavnog položaja pokrajina koje su, iako su bile u sastavu Srbije, bile i federalne jedinice, izmijenio i cijelu federaciju. Osim toga, u nekoliko je navrata i izravno napao federalne odnose i institucije. Tako je, nakon što su slovenske vlasti spriječile održavanje srpskog "mitinga istine" u Ljubljani, Srbija uvela bojkot slovenske robe (prosinac 1989.), a upala je i u primarnu emisiju novca i prisvojila ogromnu svotu (18,2 milijardi tadašnjih dinara ili 1,4 milijardu USD), izvršivši time financijski državni udar (siječanj 1991.).

Velikosrpska pozadina Miloševićeva programa uznemirila je politička rukovodstva drugih republika koja su smatrala da federaciju treba ili još jače decentralizirati, sve do "labave konfederacije", ili iz nje izaći i potpuno se osamostaliti. Nacionalizam koji je dolazio iz Srbije potaknuo je oduvijek postojeće težnje za nacionalnom samostalnošću i nacionalizme u drugim narodima, a zbog svog militatnog i prijetećeg značaja dodatno ih je radikalizirao. Kad su, zbog raspada SKJ i zbog kraha komunističkog sustava u svijetu, republička vodstva organizirala prve višestranačke izbore (1990.), na vlast su, osim u Srbiji i Crnoj Gori, došle nekomunističke stranke koje su izražavale prvenstveno nacionalne interese i koje su, manje ili više otvoreno, imale programe osamostaljivanja republika, što je dodatno zaoštrilo krizu. Milošević je poručivao da će u slučaju osamostaljivanja republika, Srbi "ostati u Jugoslaviji", što je faktički značilo prekrajanje republičkih granica. Najavljeni scenarij se ubrzo počeo ostvarivati. U Hrvatskoj su 17. kolovoza 1990. godine, točno tri mjeseca nakon izbora, lokalni Srbi podigli barikade oko Knina i okolnih mjesta ("balvan-revolucija"), što je bio i prvi čin nasilja koje će eskalirati do rata. Kad je nova hrvatska vlast novim Ustavom Srbima oduzela status konstitutivnog naroda i svela ih na nacionalnu manjinu, donoseći ujedno i zasebnu *Povelju o pravima Srba i drugih nacionalnosti u Republici Hrvatskoj*, koja je jamčila sva prava (22. prosinac 1990.), lokalni Srbi istog su dana odgovorili proglašenjem teritorijalne autonomije i odcjepljenjem od Hrvatske, da bi već 1. travnja 1991. godine donijeli

odluku o sjedinjenju sa Srbijom. Nasilnim zauzimanjem niza općina u Hrvatskoj, koje je uslijedilo, naoružani Srbi počeli su na terenu ostvarivati Miloševićev program.

Uzroke rata u SFRJ treba dakle tražiti u nekoliko čimbenika. Federacija je počivala na ideologiji i na moći komunističkog režima te je morala podijeliti i njegovu sudbinu. Drugi bitan uzrok je Miloševićev nacionalistički program koji je pretpostavljao ili drastične preinake federacije ili značajne teritorijalne promjene nauštrb drugih republika. U tim su se republikama, kako zbog kraja komunističke represije, tako i kao odgovor na velikosrpski projekt, pojavili reaktivni protusrpski nacionalizmi te je sukob postao neizbježan, a iz naravi ovih prijevora, kao i iz planova aktera, morao je proizaći rat.

3. Nedemokratska narav prijevora

Više je uzroka zbog kojih je ovakav raspad federacije doveo do oružanog sukoba i rješavanja krize ratom a ne pregovorima i kompromisima. Ponajprije, već i sama narav prijevora vodila je nedemokratskome, nasilnom ishodu. Velikosrpski projekt sastojao se od značajnih teritorijalnih promjena nauštrb drugih republika, što se kosilo s načelom nepromjenjivosti granica koje je u europskoj politici bilo prihvaćeno i formalizirano *Završnim aktom* iz Helsinkija (1975.). Iako je Milošević tvrdio da su granice republika samo "administrativne", unutarnje granice, Ustav iz 1974. godine je republike (a u nekim funkcijama i pokrajine) definirao kao države, a promjenu njihovih granica uvjetovao konsenzusom. Prijeteći ratom već od 1989. godine, Milošević je jasno pokazao da svoje imperijalističke ciljeve kani ostvariti ne poštujući ni međunarodna ni ustavna načela. S druge strane, velikosrpski projekt uključivao je etničku homogenizaciju spornih teritorija, što je bilo razgovjetno ne samo iz parole "Svi Srbi u jednoj državi" nego i iz konkretnih planova za masovno preseljenje stanovništva, koje je uključivalo kako izgon ne-Srba iz krajeva pripojenih Srbiji, tako i dovođenje Srba iz krajeva koji ne bi ušli u Veliku Srbiju (samo u Hrvatskoj ovo bi obuhvatilo najmanje milijun Hrvata i Srba, ili petinu stanovništva). Ovako veliki zahvati s dalekosežnim posljedicama mogli su se postići samo ratom.

Jedna od alternativa ratu - premda je pitanje je li se on mogao izbjeći zapravo posve akademsko - mogla je biti stvaranje antisrbijanske koalicije svih ostalih federalnih jedinica koje bi inzistirale na načelu nepromjenjivosti granica te na srpski blok izvršile politički pritisak za nužnu redefiniciju i daljnju decentralizaciju federacije, odnosno za stvaranje konfederacije; međutim, za ovakvu koaliciju nisu postojali ni preduvjeti ni politička volja. Slovenija je ionako odlučila napustiti Jugoslaviju, kao i Hrvatska; Crna Gora se držala ambivalentno da bi se na kraju, uz povremene oscilacije, priključila Srbiji; Makedonija, relativno zaštićena činjenicom da bi se rat na njenome tlu nužno proširio izvan granica SFRJ, nije bila zainteresirana a nije imala ni političke moći da energičnije pokuša spriječiti rat. Bošnjaci u Bosni i Hercegovini, daleko slabiji od Srba i Hrvata i stalno pod prijetnjom diobe ove republike između Srbije i Hrvatske, jedini su imali jak i stvaran interes da se raspad i rat spriječe pod svaku cijenu, ali su u tome bili nemoćni. Hrvatska pak, nakon razmjerno jasnog definiranja ciljeva srpskog nacionalističkog projekta te nakon početnih akcija za njegovo ostvarivanje, mogla je rat smatrati načinom da se temeljitije, odnosno preseljenjima, riješi pitanje Srba u Hrvatskoj te da se sudjeluje u diobi Bosne i Hercegovine; oba ova cilja mogla

su se postići samo ratom. Rizik je pri tome bio, naravno, vrlo velik; međutim, kontroverzne vijesti o dogovoru hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana i Miloševića o diobi Bosne i Hercegovine, postignutom navodno na tajnom sastanku u Karadorđevu, u ožujku 1991. godine, kao i još kontroverznije vijesti o djelatnostima nekih visokih hrvatskih dužnosnika na izazivanju oružanih incidenata u istočnoj Slavoniji, govore u prilog tezi da je Milošević pronašao partnera za rat, ili, u najmanju ruku, jednog od aktera prinudio ili namamio da prihvati tu ulogu. Druga moguća alternativa ratu mogao je biti snažniji i koncentrirani pritisak međunarodne zajednice, kombiniran s nekim oblikom prijetnje vojnom intervencijom. Međutim, međunarodna zajednica, usredotočena na raspad Sovjetskog Saveza - što je, kao i raspad cijelog istočnog bloka, Jugoslaviju učinilo područjem manjeg strategijskog značenja - nije bila ni spremna ni zainteresirana da se masivnije angažira na prevenciji ili zaustavljanju sukoba čiju narav i ciljeve nije znala točno ocijeniti sve do početka rata u Bosni i Hercegovini. Može se dakle zaključiti da nisu postojale snage koje bi imale dostatnu moć, organizaciju, političku volju i dovoljno jak interes da u začetku spriječe ostvarivanje velikosrpskog projekta i ciljeva ostalih protagonista, pa je rat stoga postao neizbježan.

4. Uloga Jugoslavenske narodne armije

Uza sve nabrojane okolnosti i čimbenike, jedan od najvažnijih uzroka koji su doveli do rata jest i sudjelovanje federalne vojske, Jugoslavenske narodne armije (JNA), u rješavanju krize.

JNA (do 1951. nazivala se Jugoslavenska armija) nastala je u Drugom svjetskom ratu (1941.-1945.) kao oružano krilo pobjedničkog pokreta otpora pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije. U poslijeratnom razdoblju razvila se u oružanu silu, a jedna od osnovnih značajki bila joj je komunistička indoktriniranost vodstva i cjelokupnog sastava. Godine 1990., 96 posto djelatnih časnika i oko 50 posto civilnih radnika u JNA bili su članovi SKJ, a 1984. godine na provjerama znanja iz *Političkog obrazovanja i odgoja* 98 posto vojnika dalo je "točne odgovore". Politički predmeti zauzimali su značajan dio satnice u vojnim akademijama, nadmašujući stručne predmete: 1951. godine pitomci topničkog učilišta imali su 828 sati političke nastave uz 468 sati *Taktike*, da bi do osamdesetih godina ovaj omjer bio nešto bolji, ali je u vojnim akademijama kopnene vojske politička nastava još uvijek imala 300 sati, a predmet *Temelji ratne vještine* samo 100 sati. Iako su politički komesari, uvedeni još za rata prema sovjetskom uzoru, ukinuti 1953. godine, politička djelatnost u JNA bila je vrlo intenzivna. Svaki zapovjednik, sve do ranga bojne, imao je i dalje posebnog "pomoćnika" za politička pitanja čija je funkcija bila prije svega nadzorna. Posebna *Organizacija SKJ u JNA* bila je u rangu republičke organizacije i sudjelovala kao nezavisan čimbenik u radu federalne komunističke organizacije; predsjednik Organizacije, aktivni general, po funkciji je bio član najvišeg tijela partije (Predsjedništva SKJ). Na XII. Kongresu SKJ (1982.) u Centralni komitet SKJ ušlo je 16 aktivnih generala. Tisuću časnika bilo je u svakom času na raznim političko-partijskim dužnostima izvan redovnog vojnog ustroja, ostvarujući na taj način kontrolu nad civilnim insitucijama i zadovoljavanje političkih i materijalnih interesa JNA, koja je kontrolirala i mnoge državne funkcije pa je tako 14 generala i admirala bilo postavljeno za veleposlanike SFRJ u drugim zemljama. Prvo kolektivno PSFRJ (od

svibnja 1980. godine, nakon Titove smrti, do 1984. godine), koje je prema Ustavu imalo funkciju vrhovnog zapovjednika oružanih snaga, brojilo je osam članova, a svi su bili pričuvni generali ili pukovnici.

Dugo pod neposrednom i isključivom kontrolom Tita, JNA je imala status jedine prave jugoslavenske institucije nad kojom nadzor nije dijeljen između federalnih jedinica. Ideologija jedinstvene jugoslavenske nacije našla je svoj praktični izraz u eksteritorijalnom sustavu popune postrojbi i postavljanja časnika, tako da su i vojnici i časnici u pravilu služili rok i službovali u republici iz koje nisu potjecali. Uza svoju osnovnu funkciju obrane zemlje od vanjske agresije, JNA je bila i temeljni oslonac režima. U tom smislu ona ne samo da je korištena za izravnu represiju (npr., slamanje pobune seljaka Cazinske krajine zbog otpora prisilnom otkupu poljoprivrednih uroda, 1950. godine; gušenje "kontrarevolucije" na Kosovu osamdesetih godina), nego je bila središtem niza institucija i funkcija kojima je kontrolirano društvo u cjelini. To osobito vrijedi za vojnu službu sigurnosti odnosno protuobavještajnu službu (tzv. KOS) koja je djelovala kao politička policija čije se djelovanje nije ograničavalo samo na JNA. Temeljna zadaća ove službe bila je nadzor nad političkim neistomišljenicima režima ("unutrašnji neprijatelj") i provođenje sankcija protiv njih budući da je "alternativno" političko djelovanje i mišljenje bilo kriminalizirano. Kako rješavanje društvenih i političkih pitanja u totalitarizmu uvijek uključuje represiju, represivni organi imali su značajnu ulogu u načinu funkcioniranja društvenog i političkog sustava SFRJ, pa je i KOS tvorio jedan segment sustava općeg političko-policijskog nadzora. Odatle je proizlazilo i organizacijsko rješenje po kojemu je KOS unutar JNA bio razmjerno nezavisna institucija, odvojena od redovnog sustava zapovijedanja. Slično kao i politički časnici, "pomoćnici za sigurnost" na svim razinama zapovijedanja izvještaje o svojem protuobavještajnom, u biti političko-policijskom, djelovanju nisu podnosili zapovjedniku postrojbe ili zapovjedništva u okviru kojeg su djelovali nego su odgovarali organu službe sigurnosti na višoj razini zapovijedanja.

Izrazita politiziranost i politička organiziranost JNA, kao i svrha i djelokrug rada KOS-a, proširili su ulogu oružanih snaga daleko izvan klasičnog okvira obrane od vanjske agresije i stvorili od vojske politički faktor unutar sustava i oružani instrument ideologijske represije. Zbog toga je JNA lako i samorazumljivo postala politički faktor u krizi i raspadu SFRJ. Višekratno aktivno sudjelovanje u suzbijanju nemira na Kosovu (počam od 1981. godine), potvrdilo je uvjerenje vrha JNA da su oružane snage pozvane i kadre rješavati unutrašnjopolitičke sporove, bilo političkim pritiscima, bilo snagom oružja. U tom su smislu svi temeljni konceptijski i doktrinarni dokumenti iz osamdesetih godina detaljno određivali uporabu JNA u eliminaciji "izvanrednih prilika" i "kontrarevolucije". Jedno od načela razvijenih u tim dokumentima bilo je i to da u takvim situacijama JNA može djelovati i "bez čvršćeg oslonca na društvene strukture", dakle kao samostalna snaga.

JNA je bila sakrosanktna i nedodirljiva institucija, nedostupna svakoj civilnoj kontroli, uz izuzetak najvišeg partijskog vrha. Nakon 1953. godine, dokad je Tito bio ministar obrane, ministri obrane bili su uvijek aktivni generali te su sva pitanja politike obrane ostajala monopolom vojske. Iznimno razvijen vojno-industrijski kompleks bio je također pod kontrolom JNA, koja je za direktore tvornica oružja i vojne opreme postavljala djelatne časnike. JNA je godišnje raspolagala s približno pet posto nacionalnog brutodohotka (prosječno oko 2,5-2,9 milijardi USD) i imala u

vlasništvu ogromne komplekse zemljišta te je uz oko 130.000 stanova i kuća za vojne osobe 1991. godine imala 14.000 objekata vojne namjene (vojarne, skladišta, karaule itd.). Izvoz oružja i opreme donosio je JNA godišnje i po milijardu USD. Nedodirljivost JNA bila je neupitna; prve kritične javne rasprave o JNA u Sloveniji, među ostalim, i o izvozu oružja, dovele su njihove aktere na Vojni sud (Janša i drugovi, 1988.).

Koncepcijski, doktrinarno i po opremljenosti, JNA je osamdesetih godina bila dobro zastarjela. Oslanjajući se na koncepciju *općenarodne obrane* (jedne vrste "naoružanog naroda", poznate još od Clausewitz, ali značajno ideologizirane), JNA je planirala obranu od snaga NATO-a i Varšavskog ugovora (VU). U oba slučaja planovi su predviđali zadržavajuću obranu od nadmoćnih neprijateljskih oklopnih snaga u prostoru Panonske nizine kako bi se zaštitilo razvijanje glavnih snaga ratne armije u središnjem brdsko-planinskom prostoru odakle bi se organizirala uporna borbena djelovanja, dočim bi se na zauzetom teritoriju ostavljenim snagama i narodnim otporom vodila djelovanja gerilskog tipa. Pobjeda u takvom ratu očekivala se iscrpljivanjem neprijatelja i izvođenjem protunapadaja u kasnijoj fazi rata. S obzirom na značajnu zastarjelost naoružanja te nepostojanje krupnijih operativnih sastava veće mobilnosti i snažnije vatrene moći, ovakva izrazito defanzivna rješenja bila su nužna. Oklopne snage temeljile su se na starijem sovjetskom tenku T-54/55, dočim je licencijska proizvodnja sovjetskog tenka T-72 (pod oznakom M-84) započela kasno. U sastavu su zadržani i brojni tenkovi iz Drugoga svjetskog rata, kao npr., sovjetski T-34 koji je još 1980. godine činio 41 posto od ukupnog broja tenkova. Naoružanje je zadržavano u uporabi i nakon što je odavno zastarjelo, kao npr., mali sovjetski pukovski top M-43 od 76 mm s najvećim dometom od 4,2 km ili američki tenk M4A3 *sherman*, koji nije povučen iz uporabe ni kad je zbog nestanka rezervnih dijelova postao potpuno neuporabljiv. Udarni dio zračnih snaga činili su također zastarjeli sovjetski zrakoplovi MiG-21, dočim je samo nekoliko eskadrila imalo noviji tip MiG-29. Troškovi održavanja ove zastarjele tehnike i pripadajućeg streljiva bili su ogromni te se moralo štedjeti na drugim mjestima. Od toga je najviše trpjela obuka, osobito na skupljim sustavima oružja i kad su u pitanju bili viši taktički sastavi koji su rijetko izlazili na teren. Na nekoliko operatora bila je odobrena samo jedna protuoklopna raketa, a časnici bi godišnje dobivali osam pištoljskih metaka za obuku. Kronično su nedostajali časnici na dužnostima zapovjednika vodova i satnija, dok je viših činova, koji su bili na uredskim dužnostima izvan trupe, bilo uvijek više od propisane formacije.

Ideologizirana, troma i zastarjela, JNA se nije snašla u društvenim i političkim promjenama koje su uslijedile nakon raspada komunističkog sustava potkraj osamdesetih godina. U prosincu 1990. godine, ministar obrane general Kadivić u jednom je intervjuu naglasio kako ujedinjenje Njemačke i nestanak VU narušavaju globalnu ravnotežu snaga koja je do jučer djelovala kao činilac izvjesne stabilnosti te istaknuo da "ideji socijalizma pripada budućnost".

JNA se nije snašla ni u jugoslavenskoj krizi. Kadivić se u istom intervjuu opredijelio za čvrstu federaciju i protiv političkog pluralizma, te zaprijetio paušalno svim "antijugoslavenskim i antisocijalističkim snagama". U takvom stavu JNA je imala i vlastiti interes: pluralističke koncepcije, išle one protiv centralizma ili protiv komunizma, dovele bi u pitanje monopol moći i političke i materijalne privilegije koje je JNA u SFRJ uživala. Međutim, ovo istrajavanje na tradicionalnoj komunističkoj

i jugoslavenskoj orijentaciji bilo je zapravo potpora Miloševićevu nacionalističkom programu koji je prividno također bio za očuvanje federacije uz značajnu centralizaciju. Tvrdo inzistiranje JNA na centraliziranoj federaciji dalo je maha separatističkim tendencijama i među umjerenim snagama drugih republika. Iako je na taj način posredno krčila put za Miloševićev alternativni plan stvaranja Velike Srbije, JNA je za njega već bila i objektivno pripravljena. U JNA su tako, usprkos službeno proklamiranom i zakonski reguliranom nacionalnom kadrovskom ključu, prevladavali srpski časnici i dočasnici. Dok je u stanovništvu SFRJ bilo 36,3 posto Srba, u JNA je 1985. godine bilo 57,2 posto djelatnih vojnih osoba srpske narodnosti, dočim su drugi narodi bili značajno slabije zastupljeni: Hrvati su činili 12,5 posto djelatnih vojnih osoba (19,7% stanovništva), Slovenci 2,6 posto (7,8%), a Muslimani 3,6 posto (8,9%). Ideologija stvaranja jugoslavenske nacije također je svoje najplodnije tlo našla u JNA; dok se 5,4 posto stanovništva nacionalno izjašnjavalo kao "Jugoslaveni", tako se 1985. godine izjašnjavalo 8,2 posto djelatnih vojnih osoba. Srbi koji su živjeli izvan Srbije također su znatno češće odabirali vojni poziv nego matični narod dotične republike. Ova je pojava bila povijesno, društveno i kulturno uvjetovana, ali je činjenica da je JNA bila srbizirana što je svoj odraz našlo i u tome da je srpski jezik bio službeni jezik zapovijedanja, dopisivanja i izdavaštva u JNA.

Prema naknadnom Kadijevićevu pisanju, JNA je otvoreno nastojala neutralizirati ustavni koncept oružanih snaga, osobito njihovu ovisnost o republikama u pogledu financiranja. Neprikriveno se odupirala svim decentralizacijskim procesima, ne priznajući ni federalnim organima pravo ulaženja u vojna pitanja, smatrajući da i preko njih republike ostvaruju kontrolu nad oružanim snagama. JNA je nadalje napustila federalističko načelo da se zone armija i armijskih oblasti, kao strategijsko-operativnih jedinica i vojnoteritorijalnih organa, uglavnom poklapaju s područjima republika, pa je tako ukinuta 9. armija u Sloveniji koja je od tada u zoni odgovornosti 5. armije sa sjedištem u Zagrebu. Međutim, na toj se promjeni nije stalo. Planom reorganizacije JNA pod šifrom "Jedinstvo", koji se provodio od 1987. godine i koji nije bio u potpunosti ostvaren do početka rata, rasformirane su preostale armije te su ustanovljena tri vojišta Centralnog (sjedište u Beogradu), Sjeverozapadnog (Zagreb), i Jugoističnog (Skopje), uz Vojnopomorsku oblast u Splitu za pomorske i obalne snage, čime je proces centralizacije bio zaokružen. Budući da su ova organizacijska pitanja, koja predstavljaju i krupna politička pitanja zemlje, bila u isključivoj nadležnosti JNA, njihovo je rješavanje predstavljalo neku vrstu tihog vojnog udara.

Nadalje, prema Ustavu je PSFRJ bilo vrhovni zapovjednik oružanih snaga, dočim je u ratu federalno ministarstvo obrane (Savezni sekretarijat za narodnu obranu, SSNO) postajalo Stožerom Vrhovnog zapovjedništva. SSNO je, međutim, sebe već u miru proglasio tim Stožerom i zadržao zapovijedanje nad strategijsko-operativnim i drugim jedinicama, iako stožeri ni u jednom vojnom sustavu nemaju zapovjedne funkcije. Time je SSNO uzurpirao prerogative PSFRJ kao vrhovnog zapovjedništva te je JNA postala opasno autonomna oružana sila nad kojom politika nema gotovo nikakva nadzora ni utjecaja.

Dalekosežnost ove uzurpacije koja je onemogućila Ustavom propisano i odgovorno zapovijedanje oružanim snagama, što će u kritičnim trenucima postati odlučno, vidjela se i u promjeni odnosa spram Teritorijalne obrane (TO). TO je od kraja šezdesetih godina bila uz JNA druga komponenta oružanih snaga SFRJ i oblik

masovnog organiziranja svih građana, gospodarskih subjekata i društveno-političkih zajednica, od mjesnih zajednica i općina do republika, s namjenom najšireg nositelja "općenarodnog rata". Zapovijedanje TO imalo je specifičnost u tome što je pored uobičajene vertikalne linije zapovijedanja na čijem je vrhu bilo PSFRJ, postojala i horizontalna linija zapovijedanja tako što su i republike, općine i drugi subjekti i zajednice imali nadležnosti nad jedinicama TO. Republike su, osim toga, iz vlastita proračuna nabavljale naoružanje i vojnu opremu za svoju TO. Zbog takvog sustava zapovijedanja i odgovornosti, TO je bila izraz federalističkog principa. Međutim, JNA je, iako je morala prihvatiti Titovu ideju o stvaranju ovih "republičkih vojski", uvijek bila podozriva spram TO, osobito kad je u vrijeme nemira na Kosovu postojala opasnost da TO ove pokrajine bude iskorištena za ciljeve albanske manjine (TO Kosova je potom praktički raspuštena).

Spomenuta reorganizacija zapovijedanja potkraj osamdesetih (vojišta umjesto armija) uključivala je i podčinjavanje republičkih i pokrajinskih stožera TO zapovjedništvima vojišta, čime su republike u značajnoj mjeri izgubile kontrolu nad TO. U vrijeme izbivanja opće političke krize u SFRJ, vrhovi JNA ocijenili su da je i samo postojanje TO velika prijetnja projektiranoj centralizaciji, a Kadrijević ju je, karakteristično, nazvao "objektivno velikom podvalom". Budući da su doktrinarna rješenja za uporabu JNA u "izvanrednim prilikama" još od sredine osamdesetih godina predviđala da se u kriznim situacijama "sva materijalna sredstva TO smjeste u skladišta JNA", JNA je izbivanjem krize pokrenula svoje dugo vremena pripremane i planirane akcije. Temeljem naredbe Generalštaba JNA od 14.IV.1990. godine, JNA je sredinom svibnja, u vrijeme prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj i u času konstituiranja nove pluralističke vlade u Sloveniji, oduzela oružje TO ovih republika (u Hrvatskoj svo oružje ili nekih 200.000 cijevi, dočim su slovenske vlasti uspjele zadržati oko 30 posto oružja). Time je JNA ne samo poništila federalizam, nego i značajno promijenila odnos snaga budući da su protivnici centralizma, odnosno buduće žrtve velikosrpske ekspanzije, ostali bez ikakve obrane. Valja istaknuti da TO u Srbiji nije nikad bila razoružana i da je Milošević 1991. godine vršio smotre republičke TO u Vojvodini. Razoružavanjem TO nestao je potpuno i efekt odvratanja kojim su protivnici centralizma možda mogli spriječiti izbivanje rata.

Nema dvojbe, konceptijski i ideologijski profil JNA, zajedno s izvršenim organizacijskim promjenama, jedan je od najvažnijih razloga što je politička kriza u SFRJ prerasla u oružani sukob. Ideologizirana i politizirana JNA nije se ni znala ni htjela odreći svoje uloge političkog čimbenika i djelatno se uključila u političke sukobe; nesposobnost adaptacije na promjene onemogućila joj je, međutim, da odigra pozitivnu i stabilizirajuću ulogu. Pogrešne političke procjene o potrebi centraliziranja federacije, kao i prevlast srpskog elementa u JNA, dovest će ne samo do ubrzanja i otežavanja krize, nego će ionako srbizirana JNA razmjerno lako postati oruđe Miloševićeva velikosrpskog projekta. Razoružavši protivnike, JNA je gotovo imala monopol na oružje u SFRJ, pa je i njena odgovornost za rat najveća. Na posljetku, zastarjela doktrina i velike količine nesofisticiranog naoružanje koje je JNA imala u svom arsenalu, doveli su do posebno brutalnog rata u kojem su korišteni taktički postupci i sredstva koja su prouzročila najviše žrtava, osobito među civilima, i nanosila najveće štete (npr., opsade gradova i njihovo rušenje, topničke i raketne vatre koje djeluju količinom izbačenih projektila a ne preciznošću pogodaka, masovna uporaba minobacača itd.).

II. Planovi, pripreve, raspored i odnos snaga

1. Srpski blok

Iz objavljenih dnevnčkih zapisa Borisava Jovića, bliskog Miloševićeva suradnika i predsjednika PSFRJ u ključno vrijeme krize (1990.-1991.), vidljivo je da je ova skupina imala jasan plan za stvaranje Velike Srbije najkasnije u ožujku 1990. godine. U lipnju Milošević i Jović detaljno raspravljaju o tome kako Sloveniju treba "izbaciti" iz Jugoslavije, a Hrvatsku "odsijeći" tako da ličke, kordunske i banovinske općine ostanu "sa srpske strane"; Milošević pri tome računa kako bi nova država imala 17 milijuna stanovnika i ocjenjuje da je "to za europske prilike dovoljno". Osnovni Miloševićev problem ostaju međutim snage pomoću kojih bi se ovaj projekt mogao ostvariti.

Ambivalentni Miloševićev plan koji je proizlazio iz parole "Svi Srbi u jednoj državi" i koji je, manje-više fiktivno i demagoški, išao za centralizacijom federacije, a u stvari za stvaranjem Velike Srbije, mogao se provoditi istim sredstvima, bez obzira na varijantu koja je u danom trenutku prikazana kao glavna. Na taj je način omogućena suradnja projugoslavenskih (npr., predsjednik Vlade SFRJ Hrvat Ante Marković, Kadijević) i velikosrpskih snaga (Jović, Srbi u Hrvatskoj, "antibirokratski" populistički pokret u Srbiji itd.). U tom smislu Milošević je preko Jovića vršio pritisak na Kadijevića i na JNA da se izvrši vojni udar kojim bi se prvo razoružale policijske i druge snage, osobito u Hrvatskoj, te potom provele planirane političke promjene. PSFRJ je 9. siječnja 1991. godine donijelo odluku da se pristupi razoružavanju svih "paravojnih" jedinica u roku od 10 dana, ali nikakva akcija nije uslijedila. Na dramatičnoj sjednici PSFRJ koja se 12., 14. i 15. ožujka 1991. godine održala na ratnom zapovjednom mjestu Vrhovne komande na Topčideru u Beogradu, Kadijević je zatražio ovlasti za uvođenje izvanrednog stanja. JNA je već bila podignuta na viši stupanj pripravnosti, ali prijedlog nije dobio potreban broj glasova članova PSFRJ. U pauzi sjednice (13. ožujka) Kadijević leti u Moskvu i od sovjetskog ministra obrane Jazova, tvrdolinijaškog generala koji će u kolovozu pokušati izvršiti udar i zbaciti Gorbačova, nastoji dobiti jamstva da će SSSR podržati JNA i zaštititi je od intervencije Zapada u slučaju vojnog udara; Jazov je navodno odgovorio da Zapad ne misli intervenirati, ali je izbjegao pitanje sovjetske pomoći. Kad ni u nastavku sjednice PSFRJ nije dobivena suglasnost za uvođenje izvanrednog stanja, Kadijević se počeo odlučivati za klasični vojni udar u čemu ga je srpski blok podržao; Jović štoviše podnosi ostavku na mjesto predsjednika PSFRJ (15. ožujka) kako bi vojni vrh mogao sam djelovati, a u tome mu se pridružuju još dvojica članova PSFRJ iz srpskog bloka. Time je država praktički obezglavljena a vojsci su dane potpuno odriješene ruke. Međutim, osim što Jović i Miloševiću periodički podnosi planove za udar, vojni vrh ne poduzima ništa sve dok u lipnju nije odlučeno da JNA reagira na slovensko i hrvatsko proglašenje nezavisnosti. Iako do vojnog udara nije došlo, JNA se kroz ove događaje sve više počela oslanjati i vezati za srpski blok.

Kriza se, međutim, nastavljala i zaoštravala. U Hrvatskoj je nastavljena mobilizacija Srba koji su živjeli u Krajini (kninsko područje, dio sjeverne Dalmacije, Lika, Kordun, Banovina) te u Slavoniji i Baranji. Srpska demokratska stranka (SDS), politička organizacija Srba u Hrvatskoj, u tim krajevima postepeno preuzima vlast u općinama u kojima nije dobila izbore 1990. godine. Oslanjajući se na Miloševićev program i pružajući mu punu podršku, SDS provodi niz političkih akcija i donosi

dokumente kojima se prekidaju veze s Hrvatskom (referendum i deklaracije o odcjepljenju te ujedinjenju sa Srbijom). Mobilizacija srpskog stanovništva olakšana je strahom od ponavljanja sudbine srpskog naroda 1941. godine, a tome pridonose i neke izjave vodećih hrvatskih političara. Barikade postavljene u kolovozu 1990. godine oko Knina šire se po cijelom području pa su potpuno blokirane cestovne i željezničke prometnice koje od Zagreba preko Like vode prema Dalmaciji. Lokalne policijske snage koje su odbile poslušnost hrvatskim vlastima naoružavaju se oružjem pričuvnog sastava, u organizaciji SDS-a kao i emisara iz Srbije te se uz izravnu podršku srbijanskog političkog vrha vrši mobilizacija i naoružavanje dobrovoljaca, tako da je u ljeto 1991. godine oko 12.000 Srba pod oružjem. Srbi već od 1990. godine napadaju policijske stanice radi otimanja oružja i osvajanja vlasti (npr., u Glini, 28.IX.1990.), a u proljeće 1991. sukobi se intenziviraju. Kad je hrvatska policija pokušala uspostaviti policijske postaje ili intervenirati u krajevima pod kontrolom lokalnih Srba, dolazi do prvih ozbiljnijih oružanih incidenata. U Pakracu hrvatska policija borbom ponovno osvaja policijsku postaju koju su zauzeli Srbi (1.III.1991.). U slabo organiziranoj akciji hrvatske policije na Plitvicama, kojoj su Srbi postavili zasjedu, ginu prve žrtve na obje strane (31.III.1991.). U srpskoj zasjedi u Borovu Selu kod Vukovara brutalno je ubijeno 12 hrvatskih policajaca (2.V.1991.).

U ovoj fazi srpske snage u Hrvatskoj, naoružane uglavnom lakim pješačkim oružjem, otpočinju s otvorenom oružanom pobunom i koriste taktiku karakterističnu za sukob niskog intenziteta (kratki izolirani sukobi s manjim snagama, zasjede, napadi na policijske stanice, blokiranje prometnica, straže oko naselja sa srpskom većinom i blokada naselja s hrvatskom većinom). Ne postoje veće postrojbe manevarskog značaja koje bi djelovale izvan područja u kojem žive njihovi pripadnici. Tek nakon otpočinjanja rata srpske snage će aktivirati sustav TO na svom području, ali će popuna biti slaba i bit će stvorene samo manje formacije lokalnog značaja. U zapadnoj Slavoniji Srbi su tako pokušali organizirati 28. partizansku diviziju (dio mobilizacijskog razvoja ratne armije JNA), ali je formirano jedva nekoliko krnjih bojni čije je ljudstvo potom raspršeno po seoskim stražama.

Budući da nisu raspolagali snagama kojima bi mogli ostvariti projekt Velike Srbije i osigurati njene zapadne granice, strategija srpskih snaga u Hrvatskoj sastojala se u izazivanju napetosti i eskalaciji nasilja kako bi se JNA prinudila na intervenciju. Njom bi se, pod izlikom zaštite srpskog naroda, ostvario Miloševićev program. Pokazat će se da je ova strategija bila uspješna, iako crta Virovitica-Karlovac-Karlobag nije dosegnuta. Međutim, JNA se vrlo rano uključila u ovaj scenarij; već prvog dana barikada u Kninu (17.VIII.1990.) njeno je zrakoplovstvo presrelo i vratilo tri helikoptera hrvatske policije koji su letjeli prema Kninu i prisililo ih da se vrate, a dan kasnije je general Adžić, načelnik Generalštaba JNA, zaprijetio da će JNA intervenirati čim padne prva žrtva.

2. JNA

Početakom 1991. godine sastav JNA broji oko 150 do 180.000 ljudi, od toga oko 70.000 čine profesionalni časnici i dočasnici, a oko 100.000 novaci na odsluženju vojnog roka. JNA ima nominalno brojnu tehniku (oko 2000 tenkova, isto toliko težih topničkih oružja, preko 1000 oklopnih transportera, oko 450 aviona i 200 helikoptera itd.) te velike zalihe streljiva. Njeni sastavi pogodno su raspoređeni po

cijelom državnom području. Vojarne s operativnom vojskom smještene su uglavnom u naseljenim mjestima, tako da zadaća kontrole teritorija i većih koncentracija stanovništva izgleda lako izvedivom.

Prednost JNA u odnosu na protivnike svodi se međutim samo na nadmoć u tehnici. U vrijeme početka rata JNA prolazi kroz reorganizaciju (plan "Jedinstvo"), pa se značajno mijenjaju organizacija (stvaraju se korpusi brigadnog sastava) i sustav vođenja i zapovijedanja što će dovesti do poteškoća pa i kaosa u izvođenju operacija. Nacionalni sastav vojničkog kontingenta (novaci na odsluženju vojnog roka) proporcionalan je (za razliku od časničkog) udjelu u stanovništvu, a na nekim ključnim mjestima u JNA nalaze se časnici ne-Srbi. Hrvati su na položajima zapovjednika i zamjenika zapovjednika zrakoplovstva, ministra obrane, načelnika stožera Centralnog vojišta, zapovjednika mornarice, načelnika viših vojnih škola itd.; Slovenci drže položaje zamjenika ministra obrane i zapovjednika Sjeverozapadnog vojišta; ne-Srbin je i zapovjednik ključnog Centralnog vojišta, a i sam Kadijević je podrijetlom iz Hrvatske i izjašnjavao se kao Jugoslaven. Građanske osobe na službi u JNA (radnici u vojnoj industriji, majstori i pomoćno osoblje na objektima, uredske snage, medicinsko osoblje u bolnicama i ambulancama) regrutirani su, za razliku od časnika i novaka, uglavnom teritorijalno i također odražavaju nacionalni sastav svojih sredina. Izgledi za disciplinirano i energično izvođenje akcija protiv naroda iz kojeg potječu ovi vojnici, časnici i građanske osobe time su znatno oslabljeni, dočim je njihovo kompaktno sudjelovanje u projektu stvaranja Velike Srbije nezamislivo. Razmjerno viši postotak nesrpskih časnika u tehničkim vidovima (zrakoplovstvo i mornarica) dovest će do neaktivnosti tih vidova, pa će tako zrakoplovstvo u ratu biti razmjerno pasivno i rijetko će se rabiti za potporu kopnenih snaga. Nesrpski kadrovi u JNA, osobito u organima sigurnosti, bit će za protivnika dragocjen izvor informacija o planovima i stanju JNA.

JNA nema krupnih sastava za veće operacije niti gotovih snaga za brze akcije, nego su njezine snage usitnjene i koriste se u velikoj mjeri kao mirnodopske jezgre ratnih postrojbi, za stražarsku službu na tisućama objekata, za radove na vojnim ekonomijama, na gradnjama itd. Time je poništena prednost rasporeda snaga JNA po cijelom teritoriju, otežano je zapovijedanje, komplicira se opskrba, rasipa časnički kadar, a usitnjene jedinice ne mogu izvršiti složenije zadaće i lak su plijen napadača. Ilustrativni su podaci da je polovicom osamdesetih godina 7. armija (Sarajevo) imala 32 garnizona sa 145 mjesta gdje su boravile jedinice koje su bile samostalne cjeline; 1. armija (Beograd) imala je 35 garnizona pukovskog ranga, a samo 32. korpus (Varaždin) 8 garnizona s 55 objekata. Početkom rata u JNA ima 1400 straža s oko 20.000 stražara (ili oko 20 posto novačkog sastava) koji se ne mogu uporabiti za druge zadaće niti mogu obraniti objekte od koncentriranih neprijateljskih snaga.

Popunjenost operativne vojske je slaba. Gotove snage u mirnodopskom stanju popunjene su sa 6 do 60 posto ljudstva i dekonzervirane tehnike i zamišljene su kao jezgra ratnih jedinica, ali ni to nije popunjenost do norme. Početkom rata, 32. korpus ima 1800 ljudi, a 9. korpus (Knin) u svibnju 1991. godine nema ni 1500 ljudi (do kolovoza će narasti na 4000 ljudi, a u listopadu će imati 6000 ljudi). Stacioniranje snaga u vojarnama po gradovima pokazat će se pogubnim, jer će one biti lako blokirane i onemogućene u djelovanju; kad se ipak odluče na djelovanje, razaranje naseljenog mjesta bit će katastrofalno po prestiž i ugled JNA. Iako je ovu situaciju bilo lako predvidjeti, snage nisu izvedene iz gradova u slobodni operativni prostor gdje bi se lakše branile i po potrebi okrupnjavale, koncentrirale i razvijale za veće

operacije. Suočena s ozbiljnim nedostatkom ljudstva, JNA počinje u Beogradu i diljem Srbije djelomičnu mobilizaciju već 7. svibnja 1991 godine.

JNA u Sloveniji ima dva korpusa (14. u Ljubljani i 31. Mariboru) s oko 32.000 vojnika, od toga 4000 časnika i profesionalnih vojnika. U Hrvatskoj prije rata JNA raspolaže s četiri korpusa (32. u Varaždinu, 10. u Zagrebu, 13. u Rijeci, 9. u Kninu, svi u sastavu 5. armije sa sjedištem Zagrebu), dijelove nekoliko korpusa sa sjedištem u Bosni i Hercegovini (5. korpus iz Banje Luke sa zonom odgovornosti u zapadnoj Slavoniji, 17. korpus iz Tuzle sa zonom odgovornosti u istočnoj Slavoniji), te zrakoplovne (5. zrakoplovni korpus) i mornaričke snage (potonje u sklopu Vojnopomorske oblasti sa sjedištem u Splitu). U blizini hrvatskih granica nalaze se značajne snage: 12. korpus u Novom Sadu, 2. korpus u Titogradu, elitna 1. gardijska oklopna divizija (raspoređena oko Beograda), velika podzemna zrakoplovna baza pored Bihaća na kojoj baziraju jedinice 5. zrakoplovnog korpusa. Ove snage broje u nekim trenucima i do 70.000 vojnika, ali su raspršene, a zbog dezertiranja broj novaka u drugoj polovici srpnja pada na otprilike 27.000, od toga približno 30 posto su protusrpski raspoloženi Albanci. Procjenjivalo se da je oko 50 posto časnika nesrpske nacionalnosti. Gotove snage bile su slabe; prema nekim procjenama, JNA od gotovih snaga (ranga bojne) u drugoj polovici srpnja u Hrvatskoj ima dvije oklopne i dvije motorizirane bojne te dvije bojne vojne policije, s približno 7000 novaka, dok se ostalih 20.000 nalazi na obuci. Međutim, JNA je u Hrvatskoj i Sloveniji imala mnogobrojnu tehniku, među ostalim 650 tenkova, 1100 topova i minobacača kalibra preko 100 mm, 1800 tona protuoklopnih i 600 tona protupješačkih mina.

U cijelom razdoblju krize, planovi JNA prolazili su kroz česte, brze i nerijetko konfuzne promjene, ali su sve one vodile uglavnom u smjeru angažiranja vojske na stvaranju Velike Srbije. Na početku planovi su usmjereni na očuvanje Jugoslavije i obranu od vanjske i "unutrašnje agresije". Već u lipnju 1990. godine, JNA odlučuje formirati četiri posebna motorizirana korpusa koji bi trebali izvršiti slične zadaće kao i prilikom slamanja "kontrarevolucije" na Kosovu u osamdesetima; međutim, kako se postrojbe u načelu razmještaju u blizinu mjesta uporabe, planirani razmještaj ovih korpusa (Zagreb, Knin, Banja Luka i Hercegovina) nedvosmisleno pokazuje da je osnovna zamisao bila da se u danom trenutku zauzmu dijelovi Hrvatske koji bi po Miloševićim planovima trebali ući u Veliku Srbiju: hercegovački i kninski korpus zauzeli bi obalu od krajnjeg juga negdje do Zadra-Karlobaga, zagrebački Liku, Kordun i Banovinu, a banjolučki bi presjekao Hrvatsku u zapadnoj Slavoniji (operacije JNA 1991. godine odvijat će se upravo na ovim smjerovima). Ukupno je od 1990. do 1991. godine izrađeno nekoliko planova (pod šiframa *Bedem 1, 2, 3 i 4 te RAM*) koji su predviđali razne načine ostvarivanja cilja vojnog pokoravanja ili rasijecanja Hrvatske. Znakovito je isto tako da je u vrijeme prijenosa vlasti nakon izbora u Hrvatskoj za 19.-22. svibnja 1991. godine planirana vježba (pod šifrom *Romanija-90*) koja je polazila od pretpostavke da je "na teritoriju Republike Slovenije i dijelu Socijalističke republike Hrvatske agresor zaveo vojnu okupacijsku vlast, a novoformirane političke stranke, organizirane u Demokratsku alternativu, oformile su kvislinško-republičke vlade koje su zatražile međunarodno priznanje i pristupanje Europskoj zajednici".

U poodmakloj fazi krize, negdje koncem 1990. godine, JNA donosi planove koji više uopće ne uključuju očuvanje dotadašnje, nego stvaranje "nove Jugoslavije". Što taj koncept obuhvaća jasno je već iz planiranih zadaća JNA, koje su se, prema Kadrijeviću, u ovoj fazi sastojale iz (1) obrane srpskog naroda u Hrvatskoj, (2) izvlačenja

garnizona JNA iz Hrvatske, (3) ostvarivanja pune kontrole nad Bosnom i Hercegovinom, kako bi se i tamo, kad to postane aktualno, obranio srpski narod te (4) stvaranja i obrane nove jugoslavenske države onih naroda koji u njoj žele ostati, naime srpskoga i crnogorskoga. I ove točke govore da je JNA već 1990. godine prihvatila Miloševićev alternativni plan, stvaranje Velike Srbije, iako je, kako će se pokazati u slovenskoj fazi rata, još uvijek fingirala jugoslavensku orijentaciju.

Zamisao uporabe JNA sadržavala je: (1) koliko je moguće, zadaće ispuniti odvlačanjem, (2) dozvoliti neprijatelju da prvi napadne kako bi svjetska javnost identificirala agresore, te (3) neutralizirati TO republika koje se kane osamostaliti. Bilo je mnogo poteškoća s kojima se JNA suočavala u realizaciji ovih planova i zamisli. Uz rizik strane intervencije, osnovni problem bio je nepostojanje države koja bi ovako koncipirani rat vodila jer je PSFRJ bilo disfunkcionalno, a nova država nije stvorena; Kadrijević se zato žalio kako je JNA "vojska bez države". Višedecenijska orijentacija na općenarodni otpor, pri čemu je višenacionalni sastav trebao biti glavna prednost, u novim se uvjetima pokazala kao veliki nedostatak. Na kraju, klasični oblici manevra kao što su skraćivanje linija i napuštanje određenih prostora radi koncentracije snaga na povoljnom mjestu bili su ograničeni činjenicom da je trebalo zauzeti prostore gdje žive Srbi, bez obzira je li to u operativnom smislu pogodno ili nije. Jednako tako su se i pojedini garnizoni i skladišta, pogodno razmješteni za slučaj obrane od vanjske agresije, sada našli na smjerovima nastupanja ili u pozadini neprijatelja koji je njima lako ovladao.

JNA je patila i od nedostataka u brojnim drugim funkcijama. Sustav veze bio je općenito slab i velikim se dijelom oslanjao na civilne telekomunikacije, kao i opskrba postrojbi koja je ovisila o civilnim dobavljačima. Ovim slabostima treba pribrojiti i manjak vozila, slabu obučenost, nejasnoću ratnih ciljeva u nižim ešelonima, kao i posvemašnju inerciju i neinventivnost zapovjednog kadra kao posljedicu višedecenijske birokratizacije i zanemarivanja profesionalnih kriterija u napredovanju.

3. Slovenija

Kao što smo već naveli, slovenske su vlasti uspjele zadržati dio naoružanja republičke TO. S tim naoružanjem kao i uvozom 5000 automatskih pušaka, 5 milijuna metaka, oko 1000 protuoklopnih sredstava te desetak prenosivih protuzrakoplovnih sustava, Slovenija je, koristeći se organizacijskim temeljima TO, do proljeća 1991. godine razradila planove obrane i uspjela organizirati snage jačine kojih 12 brigada u koje je uključeno 20.000 ljudi, obučenih i pripravnih za eventualni napad JNA.

Slovenske vlasti, provodeći na plebiscitu izraženu volju građana, izvršile su zamašne i temeljite organizacijske, političke i zakonske pripreve za osamostaljenje koje je, u dogovoru s Hrvatskom, predviđeno za 26. lipnja 1991. godine. Kako ni usprkos opetovano izrečenoj Miloševićevoj nakani da Sloveniju "otпусти" iz Jugoslavije situacija nije bila jasna, Slovenija je očekivala neku vrstu oružanog sukoba i bila na njega pripravna.

4. Hrvatska

Hrvatska je u znatno lošijem položaju. Njeno političko vodstvo nema jasnu koncepciju izlaska iz krize i u javnosti oscilira između nudiđenja neodređenih planova

za konfederalizaciju SFRJ, sračunatih na dobivanje na vremenu, i težnji za potpunim osamostaljenjem; ambivalentnost ovih planova odgovor je na Miloševićevu dvosmislenost. Pobuna u krajevima naseljenima Srbima intenzivira se iz dana u dan te veliki dijelovi zemlje ispadaju iz hrvatskog političkog, pravnog, gospodarskog i društvenog sustava. Neke neophodne preinake, npr., usklađivanje nacionalnog sastava u policiji (do 1990. godine oko 60 posto pripadnika policije, koja je tada brojila 16.000 ljudi, bili su Srbi), izazivaju dodatnu alijenaciju srpskog stanovništva.

Miloševićevoj "amputacijskoj" prijetnji da Hrvatska može izaći iz SFRJ ali bez Srba i bez krajeva u kojima oni čine većinu, Hrvatska u prvi mah nema što suprotstaviti i opravdano strahuje od izravne konfrontacije s JNA. Hrvatski ministar obrane od 1990. godine general Martin Špegelj, raniji zapovjednik 5. armije JNA, nastoji realizirati nekoliko ponuđenih planova obrane koji isrpvice predviđaju slamanje pobune u Kninu uhićenjem nekoliko glavešina, da bi kasnije, kad su sukobi eskalirali, uključivali i nasilno probijanje barikada. S druge strane, Špegelj je nastojao stvoriti mobilizacijski sustav i odgovarajuće snage te za njih nabaviti oružje. Dio potonjih planova je ostvaren. Do srpnja 1991. godine Hrvatska je na razne načine nabavila 22-24.000 automatskih pušaka (inačica sovjetskog tipa AK-47) s 42 milijuna odgovarajućih naboja, 2100 puškomitraljeza s 14 milijuna naboja, 40-60 lansera protuzrakoplovnih raketa tipa *strijela* - 2M i *stingersa* po 12 raketa, 400 protuoklopnih lansera tipa RPG s 4400 projektila, 40 protuzrakoplovnih topova od 20 mm i isto toliko od 40 mm, te određene količine mina, sredstava veze i vozila. Ovo je oružje nabavljeno u Mađarskoj te u drugim zemljama, među njima i dalekoistočnim, a manje su količine zatečene u remontnim postrojenjima i skladištima nad kojima je JNA izgubila nadzor. Početkom 1991. godine, Hrvatska je usporila tempo ovih nabava, hoteći i na taj način pridonijeti smirivanju situacije. Tuđman se suprotstavljao svim ofenzivnijim zamislima vjerujući da je političko rješenje moguće te da bi u otvorenoj konfrontaciji Hrvatska bila zasigurno gubitnik i da bi prokockala svoj politički kapital u međunarodnoj javnosti koja ionako nije bila sklona raspadu zemlje, a osobito ne nasilnome. Raniji sustav TO vladajuća je stranka iz ideoloških razloga demontirala odmah poslije dolaska na vlast, pa je TO uglavnom raspuštena, a dio, poput Republičkog štaba i svog oružja TO, ostao je pod kontrolom JNA. Sve negdje do rujna-listopada 1991. godine, Hrvatska neće imati jedinstveni, ostvarivi, precizno normirani obrambeni sustav i snage, nego će vladati šarenilo i konfuzija.

U organizacijskim pripravama odmaklo se ipak toliko da su policijske snage do kraja 1990. godine narasle na 28.000 ljudi uz pričuvu od 11.000, ali se stvaraju i druge organizacije kao zameci vojnih jedinica: Dobrovoljačke omladinske jedinice (DOJ), a zatim i Narodna zaštita (NZ; krajem 1990. godine 30.000 ljudi, u ljeto 1991. godine 90.000 ljudi, uglavnom nenaoružanih). U kasno proljeće 1991. godine stvaraju se prve vojne postrojbe Zbora narodne garde (ZNG; zbog zakonskih i političkih razloga formalno u sklopu Ministarstva unutarnjih poslova, MUP). Do konca srpnja 1991. godine ZNG je imao četiri profesionalne brigade s ukupno oko 10.000 ljudi; u ljeto se formiraju i mobiliziraju još četiri pričuvne brigade ZNG. Preuzimanjem remontnih kapaciteta ZNG dolazi i do nekoliko desetina komada težeg naoružanja; u srpnju 1991. godine, iz Zagreba je u Osijek poslana prva topnička postrojba naoružana malim topovima B-1 od 76 mm i minobacačima bez nišanskih sprava. Tek osvajanjem prvih vojarni i skladišta dolazi se do najtežeg naoružanja pa se padom

jedne vojarne u Zagrebu dolazi i do jedne baterije haubica od 203 mm. Osim struktura i postrojbi koje su bile stvorene državnom politikom, postojale su i stranačke vojske odnosno njihovi zameci. Hrvatska stranka prava (HSP, oko 6000 ljudi) organizirala je svoje oružane odrede, Hrvatske obrambene snage (HOS), koje su bile privatno naoružane, razmjerno dobro obučene i uvježbane na taktičkoj razini te rasporedene na kritična mjesta na bojištima. Stranka demokratskih promjena (reformirani komunisti, SDP) je u Istri, Primorju i Dalmaciji naoružavala svoje aktiviste, jednako kao i vladajuća Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) u drugim dijelovima Hrvatske. Postojale su i dobrovoljačke postrojbe pod kontrolom lokalnih moćnika. Ponegdje je ipak reaktiviran sustav TO (npr. u Zagrebu), što je dalo bolje rezultate.

Približavanjem rata kontroverzije oko planova obrane ne slabe. Špegelj je i dalje za ofenzivnija djelovanja koja, u vrijeme početka rata u Sloveniji, uključuju i zauzimanje vojarni i skladišta JNA kako bi se došlo do oružja, ali Tudman i dalje odbija sve takve prijedloge, pa neodređena strategijska opredjeljenja i složena politička situacija dovode do niza konfuznih rješenja. Sustav vođenja i zapovijedanja je kritično zbrkan, a nadležnosti neodređene i nejasne. ZNG je tako pod dvojnog nadležnosti, MUP-a i Ministarstva obrane. Veliki dio poslova zapovijedanja na terenu bio je prenesen na lokalne krizne štabove sastavljene i vodene od političkih dužnosnika koji nisu nužno imali vojnička znanja šira od onih koja su stekli za služenja novačkog roka u JNA. Na terenu se često nalazilo po nekoliko različitih postrojbi, koje, ako i jesu nominalno bile u istoj organizaciji, često nisu imale zajedničko više zapovjedništvo. Uz to je posvuda bilo mnogo spontano organiziranih odreda koji su nabavljali oružje privatnim i stranačkim kanalima i za vlastiti novac i vodili su potpuno neuskладene lokalne operacije.

U vrijeme i neposredno poslije napada JNA na Sloveniju, kad se intenziviraju djelovanja srpskih pobunjenika i JNA, dolazi i do političke krize koja ni do danas nije potpuno razjašnjena. Koncem srpnja radikalniji članovi HDZ-a, nezadovoljni Tudmanovim popustljivim i pasivnim držanjem, nastoje ishoditi njegov odstup, na što Tudman, nakon uzavrele rasprave u Saboru, 1. kolovoza formira ratnu Vladu nacionalnog jedinstva uz sudjelovanje oporbe i tako uklanja radikalističku opasnost. Špegelj, također nezadovoljan višekratnim odbijanjem planova za osvajanje vojarni, podnosi u srpnju ostavku i privremeno emigrira, a na njegovom mjestu izmjenjuju se Šime Đodan i Luka Bebić da bi tek 18. rujna, kao trajno rješenje, bio imenovan Gojko Šušak koji će na toj dužnosti ostati do kraja i nakon rata.

5. Bosna i Hercegovina

Bosna i Hercegovina, u kojoj će rat početi najkasnije u travnju 1992. godine, i biti najintenzivniji i najbrutalniji te odnijeti najviše žrtava, u ljeto 1991. godine prolazi kroz fazu početnih priprava. Vrši se politička mobilizacija Srba i njihovo naoružavanje, dočim se republičke vlasti ustručavaju od otvorenijih priprava, plašeći se JNA. U pripravama i u početnoj fazi rata u Hrvatskoj, Bosna i Hercegovina će izravno sudjelovati na dva načina. Iz nje će diljem Hrvatske djelovati značajne snage 5. i 17. korpusa JNA, kao i druge postrojbe koje se budu povukle iz Slovenije. S druge strane, bošnjačko i hrvatsko stanovništvo odbit će pozive za mobilizaciju, čime će JNA ostati bez više od 200.000 pričuvnih vojnika. Na hrvatsku je javnost odsustvo svake druge političke i moralne pomoći Hrvatskoj djelovalo porazno i izazivalo osjećaj

napuštenosti. Tek poslije početka rata u Sloveniji i u Hrvatskoj, počeo će samoorganiziranje naoružanih bošnjačkih grupa ("Bosna" i "Patriotska liga").

Dakako, ovladavanje Bosnom i Hercegovinom je glavni i najvažniji cilj Miloševićeve politike i utoliko je Bosna i Hercegovina ključ cijelog rata. Prema nekim izvorima, Tuđmanova koncilijantna politika i bezbroj puta iskazano uvjerenje da do rata neće doći temeljili su se na navodnom dogovoru s Miloševićem o podjeli Bosne i Hercegovine između Srbije i Hrvatske, postignutom na njihovom tajnom sastanku u Karadordevu. Neki događaji tijekom kasnije faze rata (tajni razgovori hrvatskih predstavnika i Radovana Karadžića, vode bosanskih Srba, u Grazu 26. veljače 1992. godine, bošnjačko-hrvatski rat od 1992. do 1994. i hrvatsko-srpska operativna i logistička suradnja tijekom tog rata, indiferentnost Srbije i bosanskih Srba spram sudbine hrvatskih Srba i dr.) dali su nekim interpretatorima, osobito u redovima hrvatske oporbe, elemente za zaključak da je cijeli rat u Hrvatskoj bio samo rubni fenomen kojim je maskirana dogovorena dioba Bosne i Hercegovine.

6. Međunarodna zajednica

Međunarodna zajednica podržavala je opstanak SFRJ, uz jačanje procesa demokratizacije, ali se protivila uporabi sile u ostvarenju tog cilja. U Beogradu je 21. svibnja 1991. godine, niti tjedan dana prije početka rata, američki državni tajnik Baker osnažio ove stavove u desetak razgovora s predsjednicima svih republika. Nije poznato jesu li postojali planovi međunarodne zajednice i glavnog zapadnog vojnog saveza za učinkovitu vojnom intervencijom ako sukob preraste u oružani. Jugoslavija je nakon sloma komunizma i VU očito postala posve nebitna i prepuštena je vlastitoj sudbini. Budući da sukobi više nisu uključivali kosovske Albance, izgledalo je da će temeljni interes Zapada - da se rat, ako do njega već mora doći, ne proširi na susjedne zemlje - biti zadovoljen.

III. Tijek rata u Hrvatskoj: glavne operacije

1. Političke i vojne posljedice rata u Sloveniji

Slovenija je proglasila nezavisnost 25. lipnja 1991. godine, a prema dogovoru to istovremeno čini i Hrvatska. Sljedećeg dana Skupština SFRJ ove odluke proglašava nevažećima, a u noći 25./26. lipnja zasjeda federalna Vlada koja, između ostalog, donosi zaključke da se osiguraju državne granice. JNA je stavljena u najvišu pripravnost i počinju pripreme za zauzimanje objekata na državnoj granici. Manji oklopno-mehanizirani sastavi iz sastava 14., 31., 10. i 13. korpusa, ukupne jačine oko 2000 ljudi, dobivaju zapovijed za zauzimanje 137 objekata, među njima svih graničnih prijelaza prema Austriji i Italiji. Rat počinje 27. lipnja u 1,15 sati ujutro, pokretanjem kolone jedne baterije iz sastava 306. pukovnije protuzračne obrane (PZO) JNA iz Karlovca, koja kod Metlike ulazi u Sloveniju. Već oko 4 sata ujutro počinju prve borbe, a nešto kasnije Predsjedništvo Slovenije donosi odluku o pružanju otpora.

JNA napada na više smjerova, koristeći uglavnom slabije oklopne snage koje se kreću glavnim prometnicama koje vode prema granici ili značajnim objektima; tako iz Vrhnike jedna tenkovska satnija kreće zauzeti zrakoplovnu luku Brnik kod

Ljubljane, dok iz Varaždina kreću dvije kolone, jedna prema Lendavi i druga prema austrijskoj granici kod Murske Sobote. Ovu posljednju kolonu slovenska TO zaustavlja u žestokoj borbi kod Ormoža već ujutro prvog dana rata. Iako snage JNA izbijaju na granicu i ovladavaju većinom objekata, borbe se nastavljaju, i slovenska TO nastoji preoteti zauzete granične prijelaze, pri čemu ima i uspjeha. Dana 28. lipnja tako napada granični prijelaz Rožna Dolina kod Nove Gorice i zauzima ga uništavajući tri i zarobljavajući tri tenka te 20 vozila; JNA ima dvojicu mrtvih, 16 ranjenih i 98 zarobljenih, dočim TO nema gubitaka. Sljedećih dana borbe nešto jenjavaju. Neke jedinice JNA su zaustavljene, opkoljene i razbijene, a vojnici napuštaju tehniku i bježe. JNA trpi gubitke i imat će 37 do 44 mrtva i oko 150 ranjenih, naspram pet mrtvih i 116 ranjenih u TO. Ratni plijen TO čini pedesetak tenkova, ogromna količina streljiva i druge tehnike i opreme. Najveći problem JNA bilo je odbijanje vojnika da se bore, veliki broj zarobljenih, masovna predaja (samo prvog dana rata predalo se 112, a zarobljeno je 273 vojnika JNA) i dezertiranje slovenskih, hrvatskih i albanskih vojnika, te obračuni među časnicima. Pokazalo se da se vojnici ne žele i ne mogu boriti protiv naroda kojeg trebaju braniti. Veliki broj časnika nesrpske nacionalnosti diljem SFRJ također napušta JNA, tako da je ukupni ishod bio za JNA katastrofalan i ona se, vojnički ponižena, našla pred raspadom.

Ovi događaji izazivaju konsternaciju vojnog vrha u Beogradu te Kadijević i Adžić (potonji u funkciji načelnika Generalštaba) razmatraju tri inačice: (1) vojno poraziti TO pomoću već angažiranih jedinica i uz dovođenje dvije pješake i jedne padobranske brigade; (2) vatrenom moći kopnenih snaga i udarima zrakoplovstva nanijeti neprihvatljive gubitke slovenskoj infrastrukturi i prisiliti Sloveniju da poštuje savezne zakone; te (3) naći političko rješenje. Smatrajući da su ciljevi, osobito za zrakoplovstvo, presitni, izmiješani s civilnima i nerentabilni, Kadijević predlaže prvu varijantu, ali PSFRJ zaključuje da u narodu ne postoji raspoloženje da se Slovence silom oružja privoli da ostanu u Jugoslaviji, te se odlučuje za treću varijantu i povlačenje iz Slovenije. Posredstvom predstavnika Europske zajednice na Brijunima je 7. srpnja sklopljeno primirje koje je predviđalo odlazak JNA iz Slovenije u roku od tri mjeseca. Povlačenje je dovršeno do 25. listopada, a većina snaga uključuje se u borbe u Hrvatskoj koje su tada u punom jeku.

Hrvatska je odbila aktivno sudjelovati u slovenskom ratu, smatrajući da u času kad je suočena s pobunom na jednoj trećini teritorija nije kadra započeti još jedan rat. Špegelj je ovo smatrao pogreškom, obrazlažući da je JNA u Sloveniji doživjela težak poraz i da je njen sastav potpuno demoraliziran; predlagao je da se hitro napadnu sve vojarne JNA u Hrvatskoj kako bi se došlo do oružja i onemogućio napad na Hrvatsku, ali ga je Tuđman odbio. Ova odluka omogućila je JNA da svoje snage nesmetano premjesti u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu i tamo ih pripravi za sljedeću fazu rata.

Nekoliko je bitnih posljedica kratkog slovenskog rata na daljnji tijek sukoba. Ponajprije, aktom agresije na jednu federalnu jedinicu i odlaskom velikog broja nesrpskih vojnika i časnika JNA je prestala biti federalnom vojskom, a time je, budući da je JNA bila posljednja federalna institucija koja je još barem prividno funkcionirala, faktički prestala postojati i SFRJ. S druge strane, JNA je poraz u Sloveniji skupo platila. Bila je poražena od prividno inferiornog neprijatelja, njen sustav vrednota se raspao, a ona se našla pred raspadom. Imajući u vidu da je za potrebe ostvarenja plana Velike Srbije bila nužna transformacija JNA u srpsku vojsku, rat u Sloveniji bio

je katalizator neophodnih priprava. Lako je moguće kako je odluka da se JNA angažira u Sloveniji, gdje je njen neuspjeh, s obzirom na političke uvjete, slabe angažirane snage i neučinkovit manevar, bio posve siguran, bila namjerno donesena kako bi se te promjene izazvale.

2. Rat u Hrvatskoj do primirja u Sarajevu (3.I.1992.)

Djelovanja srpskih snaga u ljeto 1991. godine. Nakon rata u Sloveniji sukobi u Hrvatskoj se ubrzano intenziviraju. Srpske snage, potpomognute dobrovoljačkim odredima iz Srbije i pod izravnom zaštitom JNA, tijekom ljeta izvele su niz akcija u kojima su zauzele mnoga mjesta i široka područja u istočnoj i zapadnoj Slavoniji, na Banovini, na Kordunu, u Lici i u sjevernoj Dalmaciji. Izabrana taktika srpskih snaga pretežno je snažnija i dulja topnička i minobacačka paljba kojoj hrvatske snage, zbog nedostatka teže tehnike, ne mogu parirati; kad izbjegne civilno stanovništvo, počinju se povlačiti i hrvatske snage i tada srpske snage ulaze u naselja.

Na nekoliko ključnih smjerova dolazi do kaosa u vodenju i zapovijedanju hrvatskim snagama. U nekoordiniranim, nepromišljenim, nevjешto vodenim i nepripravljenim djelovanjima, Hrvati u kolovozu gube strategijski važnu Kostajnicu i cijelo Pounje, grad Petrinju, a u rujnu Drniš. Beli Manastir i Baranja padaju 21. kolovoza bez borbe. U kolovozu Srbi s 5. (banjolučki) korpus JNA napadaju i nakon borbi zauzimaju Okučane, presijecaju autocestu Zagreb-Beograd, te prodiru na sjever, prijeteci presijecanjem vitalne Podravske magistrale. Hrvatska strana pak ima više uspjeha u obrani većih gradova; od srpnja su pod topničkom i minobacačkom paljbom Osijek, Vinkovci, Vukovar, a kasnije i Sisak i Karlovac, ali hrvatske snage kontrabateraju i odbacuju povremene napadaje pješništva.

Osobiti, mada u to vrijeme izolirani, uspjeh Hrvati bilježe u obrani Šibenika koji u rujnu s kopna napadaju oklopne, a s mora i snage Jugoslavenske ratne mornarice (JRM). U bitki koja je trajala sedam dana (16.-23.IX.1991.) branitelji su uspjeli zaustaviti kolone tenkova koje su iz unutrašnjosti prodrle do mosta na zapadnom prilazu u grad i protjerati pomorske snage koje su iz luke i s pučine bombardirale povijesno središte grada i druge objekte. Istovremeno s obranom grada hrvatske snage uspjele su osvojiti ili staviti pod svoj nadzor više objekata JNA i zaplijeniti značajne količine naoružanja i streljiva. Osobito je bilo značajno osvajanje obalne topovske bitnice na otoku Žirju (18 km od Šibenika, krajnji domet starih topova 90 mm) s koje su hrvatske snage napadale pomorske snage u luci Šibenik i na otvorenom moru te oklopne snage na položajima oko mosta. Posebna zanimljivost bitke za Šibenik je uspješna uporaba minobacača protiv tenkova koji su gađani i u pokretu. Obrana Šibenika može se uzeti i kao prva međurodovski koordinirana operacija HV (kopnene snage i obalna obrana). Hrvatske snage imale su tri mrtva i 113 ranjenih; uništile su ili onesposobile 22 zrakoplova (aviona i helikoptera) i 25 tenkova te potopile, oštetile ili zarobile 34 broda JRM.

Rat za vojarnje. Vojarne i objekti JNA u Hrvatskoj od srpnja su pod blokadom koju sprovode šaroliki sastavi među kojima su najbrojnije postrojbe NZ-a, a njima se pridružuju i građani koji žive u blizini. Posade vojarni pod stalnim su višestrukim pritiskom jer se blokadne snage služe i promišljenim psihološkim djelovanjima i pozivaju na predaju, ostanak u Hrvatskoj itd. Sa svim blokiranim jedinicama lokalni krizni štabovi vode neprekidne i uglavnom besplodne pregovore. Nesrpski vojnici i

časnici bježe iz opsjednutih vojarni, a oni koji ostaju na vezi su s Hrvatima. Hrvatske vlasti koje do tada zabranjuju napade na vojarne, 14. rujna izdaju zapovijed za pooštavanje blokade i vojarnama se ukidaju struja, voda, opskrba, telefonske veze, odvoz smeća i dr., a pojačavaju se i borbena djelovanja protiv vojarni. Desetkovane posade vojarni, iscrpljene dugotrajnom blokadom i demoralizirane, razmjerno brzo obustavljaju obranu. Dvije vojarne u Đakovu, u kojima je smještena 158. protuoklopna topnička brigada sa svom tehnikom, padaju već 18. rujna. Vojarne u Varaždinu, najvećem garnizonu JNA između Drave i Save, u kojima je smješteno zapovjedništvo 32. korpusa, jedna mehanizirana brigada, jedna topnička pukovnija i niz drugih prištapskih jedinica, predaju se 19. rujna. Neke vojarne odbijaju predati se i uporno se brane. U Vinkovcima jedna topnička pukovnija i jedna topnička pukovnija PZO iz vojarne u gradu i iz obližnjeg skladišta organiziraju sustav paljbe kojim gađaju grad (za 15 dana ispaljeno je 1700 projektila iz VBR-a) te s hrvatskim vlastima postižu dogovor o odlasku sa svim naoružanjem i postrojbe jačine 200 ljudi (na početku je bilo 700 ljudi) odlaze 26. rujna. Skladište 5. armije u Daruvaru, u kojem su ogromne količine streljiva i minskoeksplozivnih sredstava, brani 170 ljudi, među kojima su vojnici JNA, srpski teritorijalci i srpski dobrovoljci. Posada se uspijeva izvući iz okruženja i prebacuje se na teritorij koji drže srpski pobunjenici, a prije odlaska dižu u zrak minirana skladišta.

U šest dana, od 14. do 19. rujna, osvojeno je borbom ili se predalo 36 vojarni i skladišta te 26 drugih objekata, među njima dva centra veze i jedna raketna baza. U sklopu cijele rujanske operacije zauzimanja vojarni, jedan je korpus JNA razoružan u cijelosti (32. varaždinski), a dva korpusa (10. zagrebački i 13. riječki) razoružana su djelomično, jednako kao i zrakoplovne i mornaričke snage; istovremeno osvojena su sva remontna i proizvodna postrojenja. Ratni je plijen bio iznimno bogat: preko 230 tenkova, oko 400 većih topova, deseci tisuća pušaka, nekoliko milijuna naboja i mnoštvo druge opreme i vozila palo je u hrvatske ruke. Zarobljeno oružje odmah je i uporabljeno, tako da je rat za vojarne bio prva prekretnica rata.

Padu vojarni pridonijelo je i nesnalaženje zapovjedništava JNA koja nisu na vrijeme izvela postrojbe iz objekata koji su se često nalazili u gradovima, na suženom prostoru, i bili nadvišeni visokim zgradama. Loš sustav veza mnoge je vojarne nakon ukidanja civilnih telefonskih linija ostavio bez kontakta s nadređenim zapovjedništvima i drugim postrojbama. Nadređena zapovjedništva nisu pružila pomoć opsjednutim postrojbama tako da su proboji, ako je do njih dolazilo, organizirani vlastitim snagama. Potpuno je zakazalo zrakoplovstvo JNA (JRZ) koje se ograničilo na mitraljiranje i bombardiranje već osvojenih vojarni, a nije rijetkost ni da su napadane vlastite snage.

Hrvatske snage, naprotiv, postigle su svoj cilj vještom kombinacijom oružanih i neoružanih sredstava pritisaka. Osim iznuravanjem u blokadi, moral posada lomljen je pozivima na predaju koji su prenošeni radio emisijama i razglasom, a zapovjedništva su iscrpljivana svakodnevnim pregovorima, nudenjem novca za predaju vojarni i tehnike te zastrašivanjem, što se pokazalo vrlo uspješnim, te se značajan broj vojarni i drugih objekata predao bez borbe. Statičku blokadu vojarni vršile su slabo naoružane ali brojčano jake postrojbe, dočim su same napade poduzimale bolje obučene i naoružane manje udarne grupe ZNG-a i specijalne policije, tako da je ostvarena značajna ekonomija snaga. Kod pada prvih vojarni izvlačenje naoružanja i vojne opreme vršilo se često neplanski. Sve oružane strukture

nastojale su prikupiti što je moguće više ratne tehnike za vlastite potrebe, a dio sredstava razvuklo bi stanovništvo koje je sudjelovalo u blokadama. Slaba organizacija dovela je do raskompletiranja mnogih sustava (npr., ciljne sprave i sustavi upravljanja paljbom odvajani su od oruđa), a velik dio opreme razbačen je i uništen. Alokacija naoružanja i pogotovo streljiva ovisila je o brojnom stanju postrojbi koje su primale sredstva; kako su hrvatske snage narastale iz dana u dan, dodijeljene količine ubrzo su postajale nedostatnima, pa je i usprkos padu vojarni opskrba ratnom tehnikom bila manjkava a poteškoće u opremanju novoformiranih postrojbi su se povećavale.

Stvaranje i rast Hrvatske vojske. Kao što je JNA, prema Kadijevićevom mišljenju, bila "vojska bez države", tako je i Hrvatska u početku agresije bila država bez vojske. Snage koje su u ljeto 1991. godine prihvatile borbu bile su malobrojne, slabo naoružane i loše opremljene, a iz političkih i drugih razloga nisu bile vojnički organizirane u jedinstveni sustav vođenja i zapovijedanja, premda je 30. srpnja 1991. godine formirano Zapovjedništvo ZNG sa Špegeljem na čelu. Akcije koje su ove snage poduzimale svodile su se na intervencije na kritičnim mjestima i bile su dobrim dijelom improvizirane, pa je nerijetko dolazilo do poraza i dramatičnih gubitaka. Negdje do rujna hrvatska politika obrane ostaje nejasna, ali se tada, pod pritiskom događaja, uobličavaju tri glavne zadaće: u kratko vrijeme i u krajnje nepovoljnim uvjetima, kad je neprijatelj izvršio svoj mobilizacijski i stratezijski razvoj te otpočeo operacije s velikom nadmoći u ljudstvu i osobito tehnici, trebalo je koncipirati cjeloviti sustav obrane i pokrenuti sve njegove funkcije te formirati, naoružati, opremiti i uvježbati sastave i istovremeno ih uporabiti u borbama.

Kao glavni ciljevi postavljeni su obrana nove vlasti i državnog teritorija, ugušivanje pobune te istjerivanje JNA. Jasnije se formuliraju koncepcijska, doktrinarna i stratezijska rješenja među kojima se ističe stvaranje i jedinstvena organizacija oružanih snaga i njihova uporaba na načelu općenarodne obrane i mobilizacije svih opstojećih resursa. Osnovne zadaće su sprečavanje prodora JNA i drugih snaga na najvažnijim smjerovima, obrana gradova i kritičnih područja te osvajanje vojarni JNA u dubini vlastitog rasporeda. Ove se zadaće počinju cjelovitije i sustavnije ispunjavati tek nakon što se u rujnu, temeljem novog Zakona o obrani, oružane snage organiziraju u jedinstvenu Hrvatsku vojsku (HV) i kad se 21. rujna 1991. godine uspostavlja Glavni stožer (GSHV), s načelnikom generalom Antonom Tusom. Tada počinje i sustavnija mobilizacija pričuvnih vojnika i organizacija postrojbi, zapovjedništava i ustanova, te planska uporaba snaga.

Poteškoće s kojima se suočila nova organizacija bile su ogromne. Novomobilizirane postrojbe nisu bile homogene i uigrane. Postrojbe ranije TO pretrpjele su promjene oko 40 posto vojničkog sastava, a osobito drastične kadrovske promjene bile su u zapovjedništvima koja su često u cijelosti mijenjana. Mobilizacija je ipak bila vrlo uspješna, iako nisu postojali zakonski temelji za sankcioniranje neodazivanja. U Zagrebu su, primjerice, u razdoblju od 14. rujna do 15. listopada 1991. godine pozvana 9382 vojna obveznika od kojih se odazvalo 7506 ili 80 posto. Mobilizirano ljudstvo, kao i ogromna većina hrvatskih građana, bilo je potpuno svjesno obrambenog značaja rata, točno je identificiralo agresora i bilo je voljno uključiti se u organiziranu obranu; pri tome je obrana zemlje bila jasan i neposredan cilj, a stvaranje hrvatske države razmjerno udaljena apstrakcija. Na ovakvo opredjeljenje stanovništva posebice je utjecala brutalnost nastupa srpskih snaga

koje su prilikom zauzimanja teritorija ubijale, pljačkale i proganjale hrvatsko stanovništvo te prakticirale taktiku "spaljene zemlje". Borbeni moral bio je razmjerno visok, osobito u dodiru s neprijateljem; tamo gdje je bio slab, uzrok nije ležao u političkom opredjeljenju, nego u nedostatku logističkih (uniforme, obuća), tehničkih (naoružanje, streljivo) i organizacijskih sredstava (obuka, vježbe, nejasnoće oko statusa vojnika, nedostatak profesionalnog časničkog kadra, neobaviještenost ljudstva o naravi borbenih zadaća), kao i u nepovjerenju ljudstva da će zapovjedništva promišljeno i odgovorno voditi postrojbe. Na početku mobilizacije opremljenost je bila vrlo loša; u Zagrebu je u uniforme odjeveno tek 20 posto mobiliziranog sastava, a ostali su se borili u civilnoj odjeći, često i bez oznaka. Streljivo je kronično nedostajalo, jednako kao i sredstva veze, vojna neborbena vozila i drugo. Međutim, bilo je dovoljno sredstava koja su se mogla namiriti i preuzeti iz civilnih resursa, primjerice gorivo i hrana. Posebice se sanitet oslanjao na civilnu zdravstvenu službu koja je gotovo u cijelosti vodila skrb o povrijeđenima i oboljelima, vrlo često i na prvoj crti. Budući da su zbog ovakve organizacije, a i zbog blizine bolnica, medicinske intervencije bile brze i da su izvođene u dobro opremljenim ustanovama, omjer ranjenih i poginulih bio je povoljan i iznosio je krajem 1991. godine 5,2:1.

HV se nakon formiranja GSHV-a organizira u svim vojnim funkcijama. Dana 1. listopada 1991. godine formirana su krupna vojnoteritorijalna i borbena zapovjedništva (Operativne zone) sa sjedištima u Osijeku, Bjelovaru, Zagrebu, Karlovcu, Rijeci i Splitu; podređene su im bile operativne grupe koje su zapovijedale pojedinim smjerovima i područjima. Temeljne i ujedno najviše taktičke postrojbe bile su pješačke brigade (profesionalne i pričuvne), a formirane su i brigade i bojne drugih rodova (inženjerijske, topničke, raketne). Početkom listopada dovršen je razvoj 24 brigade, do kraja mjeseca bit će razvijeno narednih 11, da bi do kraja godine bile formirane i razvijene 63 brigade. Osim profesionalnih, i pričuvne brigade bit će osposobljene za manevarska djelovanja što će omogućiti koncentracije snaga i planiranje operacija. Od 10.000 pripadnika ZNG-a u lipnju, HV će narasti na 200.000 ljudi u prosincu 1991. godine. HV je ujedno postala isključiva oružana snaga i sve ostale oružane organizacije, skupine, stranačke ili privatne milicije bile su ili uključene u jedinstveni ustroj HV-a ili rasformirane. U listopadu su uvedeni činovi. Sve ove mjere značajno su poboljšale zapovijedanje, planiranje i borbeno vođenje. HV se mogla sustavno odupirati protivniku, a omogućeno je i organizirano korištenje opstojećih resursa potrebnih za vođenje rata. Nedostaci ovako brzog narastanja snaga osjetit će se kako kratkoročno (neuigrani sastavi i zapovjedništva, kratkoća ili izostanak obuke, nedostatak formacijskih sredstava), ali i dugoročno (npr., stvaranje časničkog kadra od prirodnih vođa).

Jesenja ofenziva JNA. JNA isprvice provodi mjere "razdvajanja" hrvatskih i srpskih snaga, pri čemu objektivno pomaže Srbima, osobito teškom tehnikom, ali sve više staje na stranu srpskih pobunjenika. Potpuno operativno jedinstvo srpskih pobunjenika i JNA ostvareno je prvi put u akciji napada na hrvatsko selo Kijevo (16 km od Knina), koje 26. kolovoza 1991. godine zajedno s lokalnim srpskim snagama zauzimaju oklopne snage 9. korpusa, čiji je načelnik štaba tek imenovani energični potpukovnik Ratko Mladić, kasniji zapovjednik vojske bosanskih Srba, Vojske Republike Srpske (VRS).

Nakon što se na ovaj način kristalizirala nova politička orijentacija JNA, vojni vrh je procijenio da s njom valja uskladiti i redefinirati strategijske ciljeve i operativne

zadaće. Na prvom mjestu valjalo je definitivno napustiti plan da se HV porazi na cijelom području Hrvatske, što je zastupao Kadijević, i preusmjeriti snage na novi plan da se zauzmu "srpske zemlje" i odredi nova granica. To je značilo i da treba redifinirati operativne ciljeve. Početni plan JNA iz rujna 1991. godine, koji je predviđao presijecanje Hrvatske smjerovima Okučani-Pakrac-Daruvar, Vinkovci-Osijek-Daruvar, Bosanski Petrovac-Karlovac-Slovenija (odsijecanje Zagreba s juga), Zadar-Šibenik-Split i Mostar-Ploče nije bio realiziran. Stoga Kadijević u dva navrata, 22. listopada i 7. studenoga 1991. godine, predlaže krnjem PSFRJ da JNA zauzme sve prostore gdje žive Srbi i da se oni oslobode od svakog prisustva hrvatskih vlasti i HV-a, da se nakon toga JNA povuče iz ostatka Hrvatske te da se JNA transformira u "vojsku buduće Jugoslavije" koja bi bila srpska u nacionalnom, organizacijskom i teritorijalnom pogledu. Temeljna zamisao uključuje ostvarivanje potpunog jedinstva sa srpskim ustanicima, vodeći računa o sljedećoj i najvažnijoj fazi rata koja će se odvijati u Bosni i Hercegovini (Kadijević u dokumentu naglašava da će "uloga srpskog naroda u Bosni i Hercegovini biti ključna za budućnost srpskog naroda u cjelini"). Planirane operacije trebalo je izvršiti u dvije etape. U prvoj valja organizirati i srpske ustanike, a u drugoj jedinstvenom operativno-strategijskom napadnom operacijom poraziti HV.

Procijenjeno je da za ovu operaciju pored već angažiranih snaga treba mobilizirati dodatnih 15-18 oklopnih, mehaniziranih i pješačkih brigada. Ideja manevra obuhvaćala je: (1) potpunu blokadu Hrvatske s mora i iz zraka; (2) pravce napada vezivati uz zauzimanje srpskih krajeva u Hrvatskoj i deblokadu garnizona JNA, te u tom cilju presjeći Hrvatsku na pravcima Gradiška-Virovitica, Bihać-Karlovac-Zagreb, Knin-Zadar, Mostar-Split, a najjačim oklopnim snagama zauzeti istočnu Slavoniju, spojiti se sa snagama u zapadnoj Slavoniji i nastaviti prema Varaždinu i Zagrebu; istovremeno snagama iz područja Herceg Novi-Trebinje blokirati Dubrovnik i izbiti u dolinu Neretve; (3) nakon postizanja zadanih objekata, osigurati i držati granicu srpskih područja u Hrvatskoj i izvući JNA.

I od ovog, u odnosu na ranije reduciranog, plana koji svojom glomaznošću i kompliciranošću onemogućava svaku ekonomiju snaga, koncentraciju i efikasan manevar te pokazuje zastarjelost strategijskih i operativnih koncepta JNA, ostvareni su samo izdvojeni dijelovi koji nisu doveli do ispunjenja temeljnih ciljeva. Osim organizacije i snage hrvatske obrane, razloga za neuspjeh ima više. Na prvom mjestu je neuspjeh mobilizacije, osobito u Srbiji. Odziv na mobilizaciju i u Srbiji i izvan nje bio je vrlo slab i iznosio je u rujnu svega 25 posto, da bi do kasne jeseni porastao na prosječno 47 posto (primjerice, u prosincu 1991. godine od 100.000 pozvanih rezervista, nije se javila jedna petina; u Kragujevcu, u studenome, nije se javilo 6176 obveznika). Istočno-slavonska grupacija trebala je mobilizacijom dobiti pet brigada, a skupljena je jedna i pol; na banijsko-kordunskom području umjesto četiri dobivena je samo jedna brigada. Drugi razlog neuspjeha leži u nezadovoljstvu i niskom moralu trupa koje su odbijale da se bore i bježe sa bojišnice ili se nisu dale pokrenuti prema njoj. Dolazilo je i do pobuna. U rujnu su u Beogradu u tri dana izbile tri pobune: u zrakoplovstvu i na Vojnomedicinskoj akademiji, dok je 40 časnika Gardijske brigade u Beogradu pokušalo smijeniti Kadijevića i dovesti Adžića te tražilo objašnjenje u vezi s borbama za Vukovar, statusnih pitanja boraca, invalida i njihovih obitelji itd. U jesen se s vukovarske bojišnice jedan vojnik u oklopnom vozilu probio u Beograd i u znak protesta parkirao pred Skupštinom. Nadalje, pri provođenju operacije

manifestiralo se besprimjerno loše zapovijedanje i katastrofalna organizacija. Najjača i najveća jedinica JNA, 1. gardijska divizija, upućena je prema Vukovaru jednom jedinom komunikacijom tako da je kod Šida i Vukovara došlo do prometnog kaosa koji se nije respetljao naredna dva mjeseca. Požarevačka brigada ove divizije stigla je do pred Vinkovce s jednom vlastitom bojnom i s dvije bojne iz drugih brigada. Čest je primjer da su se temeljem usmenih naredbi najviših zapovjedništava u borbu uvodile neformacijske skupine, tako da ni bojne ne djeluju skupno. S druge strane, stvaraju se heterogene i glomazne grupacije kojima je nemoguće zapovijedati, pa se tako 1. gardijskoj diviziji prepotčinjavaju jedna partizanska (laka) divizija, tri oklopne i mehanizirane brigade operativne vojske, jedan odred TO i više postrojbi topničke potpore.

Bitka za Vukovar. U sklopu svoje jesenje operacije JNA je otpočela prodorom jakih snaga kroz Srijem i istočnu Slavoniju s namjerom da osvoji gradove Vukovar, Vinkovce, Osijek i Đakovo te da se u nastavku napredovanja preko Našica i Podravske Slatine konvergentno spoji sa snagama 5. (banjolučkog) korpusa koje su preko Okučana napredovale prema sjeveru i imale cilj ovladavanja prostorom oko Virovitice. Time bi praktički bila zauzeta cijela Slavonija. Vukovar, kao strategijsko mjesto na ulazu u slavonski prostor, predstavljao je prvi cilj.

Organizirani napadi na Vukovar počinju već u srpnju, kad se u pojedinim dijelovima grada te u okolici naoružani odredi lokalnog srpskog stanovništva sukobljavaju sa snagama hrvatske policije i zamecima hrvatskih vojnih sastava. Borbe se intenziviraju u kasno ljeto kad otpočinje i troipomjesečna opsada grada koji do konca rujna opkoljavaju jake snage JNA koje smjerom od Šida prema Vukovaru pristižu iz Srbije, nadiru sa sjevera iz Baranje ili su već od ranije razmještene u prostoru između Osijeka i Vinkovaca. Hrvati su u Vukovaru imali 1300 do 1800 boraca (najviše procjene govore o 2500 ljudi pod oružjem) iz sastava 1. i 3. brigade ZNG/HV-a (oko 400 ljudi), MUP-a (oko 300), HOS-a, te oko 1100 lokalnih dobrovoljaca; ove snage bit će objedinjene u 204. brigadu HV-a. Ovi sastavi bili su, uz nešto minobacača, naoružani uglavnom lakšim pješačkim naoružanjem te minskoeksplozivnim i protuoklopnim sredstvima; pripravili su se za borbu u naseljenom mjestu, podijelili grad na sektore i organizirali kružnu obranu grada. Početna zbrka u nadležnostima i zapovijedanju ispravljena je početkom rujna kad su na zapovjedna mjesta postavljeni profesionalni časnici.

Nasuprot tome, JNA pod Vukovar dovlači jake snage 12. (novosadskog) i 17. (tuzlanskog) korpusa da bi im kasnije, u listopadu, bile priključene i druge značajne snage 1. (beogradske) armije, poglavito 1. gardijska divizija koja je inače bila u rezervi Vrhovne komande. Ne računajući snage dobrovoljačkih srpskih odreda koji su dolazili iz Srbije, kao i lokalne teritorijalce, snage JNA pod Vukovarom bile su jačine 11 brigada operativne vojske, od toga sedam mehaniziranih i dvije oklopne. Sastavi su u nekim trenucima imali i do 45.000 ljudi, a raspolagali su ogromnim količinama teže tehnike (650 tenkova i oklopnih transportera, 250 većih topova, 100 VBR-a itd.), a mogli su računati i na intenzivnu zrakoplovnu podršku. S Dunava su djelovale jedinice Riječne ratne flotile JNA. U samom gradu Vukovaru, u okruženju hrvatskih snaga, nalazila se vojarna JNA koja je služila kao oslonac napada srpskih snaga, a održala se sve do pada grada.

JNA u bitki za Vukovar, kao i drugdje, koristi svoju vatrenu premoć i već od prvog napada na grad započinje sustavno granatiranje kako bi se grad rušenjem

onesposobio za borbu kako bi ga preostalo stanovništvo napustilo. Na grad se dnevno ispaljivalo i do 15.000 projektila iz raznih sredstava (topova, VBR-a, minobacača, zrakoplova). Prema nekim procjenama, na grad je tijekom troipomjesečne opsade bačeno 700.000 granata i zrakoplovnih bombi (prosječno oko 7000 dnevno) pa je potpuno uništeno 18.000 (ili 62%) stambenih objekata. Ova taktika, koja se može usporediti samo sa srednjovjekovnim opsadama, bila je kombinirana s prodorima oklopnih jedinica JNA u grad koje bi se, protiv svih pravila i svake logike, bez zaštite pješništva kretale u kolonama uzduž ulica pa bi tako postajale lakim plijenom hrvatskih snaga koje su djelovale prenosivim protuoklopnim sredstvima. S druge strane, s periferije bi u grad nastojalo prodrijeti pješništvo, ali bez izravne potpore tenkova i topništva, pa bi Hrvati lako odbijali i te napade. Hrvati su iznimno spretno koristili zgrade i druge objekte gradske infrastrukture, npr., kanale i podzemne prolaze, za prikriveno podilaženje neprijatelju, napade s vrlo malih udaljenosti (nekoliko desetina metara) i djelovanje višekratnim vatrama. Jedna od značajki bitke za Vukovar jest ta da je tenk potpuno poražen u borbi s prenosivim protuoklopnim sredstvima u naoružanju pješništva koja su se pokazala iznimno uspješnim. Samo jedna mala skupina pješnika opremljenih za protuoklopnu borbu uspjela je na prilazima Vukovaru uništiti 32 oklopna sredstva. Sofisticirana sredstva akvizicije ciljeva ugrađena na neke tenkove novijeg modela (M-84), kao sustav za automatsko uzvraćanje vatre po napadaču, otkrivenom su istovremenim ispaljivanjem nekoliko protuoklopnog projektila, onemogućavana su istovremenim ispaljivanjem nekoliko sredstava iz raznih smjerova, nakon čega bi sustav postao inoperabilan a tenk nesposoban za djelovanje vatrom te bi bio lako uništen. Nema sumnje da će ovaj aspekt bitke za Vukovar biti značajan argument za tezu o preživjelosti tenka na suvremenom ratištu zasićenom jeftinim, prenosivim i lako upravljivim protuoklopnim sredstvima u naoružanju pješništva.

Hrvatske snage iz Vinkovaca i Osijeka bile su u rujnu nemoćne da spriječe okružavanje Vukovara, ali su zadržale važno mjesto Nuštar na komunikaciji koja iz Vinkovaca vodi u Vukovar. Opskrba branitelja Vukovara naoružanjem, streljivom i sanitetskim materijalom vršena je na razne načine, uključujući i bacanje iz zrakoplova. Hrvatsko zrakoplovstvo napadalo je opsadne snage koristeći zrakoplove poljoprivredne avijacije i improvizirana ubojna sredstva (bojlere punjene eksplozivnim nabojem i plinske boce). U listopadu, zahvaljujući brzom razvoju HV-a, ustrojavanju radovnog sustava zapovijedanja te naoružanju zaplijenjenom u rujanskom ratu protiv vojarni, hrvatske snage vanjske obrane Vukovara pokušavaju probojem u grad iz smjera Nuštra preuzeti inicijativu i deblokirati grad. U Nuštru su u prvoj polovici listopada prikupljene jake snage (3. profesionalna brigada te nekoliko pričuvnih brigada podržanih oklopnim snagama i topništvom) koje u noći 12./13. listopada otpočinju napad i sljedećeg jutra zauzimaju Marince te tako praktički otvaraju put prema Vukovaru. Na intervenciju Europske zajednice, koja traži da se u grad propusti konvoj s liječnicima i humanitarnom pomoći, hrvatsko političko vodstvo zaustavlja napad. Nakon dvodnevnog kruženja konvoj ulazi u grad, ali se pod njegovom zaštitom oko Vukovara raspoređuju nove jedinice JNA tako da pokušaj obnove hrvatskog napada (15. listopada) završava neuspjehom.

U listopadu Adžić za zapovjednika vukovarske operacije postavlja generala Životu Panića koji uspeva integrirati JNA i lokalne te dobrovoljačke srpske snage; ovima potonjima zamjenjuje bezvoljne i demoralizirane sastave mobilizirane u Srbiji.

Energičnija akcija počinje 3. studenoga i prilazi gradu hermetički se zatvaraju, tako da još jedan pokušaj proboja hrvatskih snaga iz Nuštra (12. do 13. studenoga) propada uz gubitke u ljudstvu i tehnici. Povećavajući pritisak (4. studenoga JRZ izvodi 65 napada na grad), Panić otpočinje općim napadom 14. studenoga i velikim snagama uskoro prodire u grad u kojem posljednje organizirane hrvatske snage, ostavši bez streljiva, prestaju s otporom između 17. i 19. studenoga. Neposredno prije pada grada iz okruženja su se uspjele izvući samo manje skupine branitelja.

Uspješnost obrane grada ogleda se u velikim gubicima JNA koja je, prema hrvatskim podacima i prema procjenama stranih analitičara, izgubila 50 tenkova, 250 bojnih vozila pješništva i oklopnih transportera, dva topnička divizionara, stotinjak vozila, 29 zrakoplova i jedan helikopter; poginulo je 6-8000 vojnika, među njima i jedan general, zapovjednik korpusa. Prema navodima generala Biorčevića, bivšeg zapovjednika novosadskog korpusa, srpski gubici iznosili su 1500 vojnika, dočim je Vojska Jugoslavije (VJ) šest godina nakon bitke priznala da su oko Vukovara poginula 1103 pripadnika JNA, TO i dobrovoljačkih postrojbi, te da je izgubljeno 110 oklopnih vozila i dva borbena zrakoplova. Hrvati su u Vukovaru do kraja opsade imali 450-600 poginulih vojnika; broj poginulih civila, stradalih uslijed ogromnih razaranja, procjenjuje se na 1100, dočim je nestalo 2600 ljudi. Hrvatske snage vanjske obrane izvan okruženja imale su također velike gubitke koji se procjenjuju na 1000 poginulih i ranjenih.

Ono što je uslijedilo nakon zauzimanja Vukovara nezamislivo je primjer barbarstva i prezira spram svakog prava. JNA je ušla u razrušenu vukovarsku bolnicu i odvela ranjenike; kako su pokazala kasnija iskopavanja masovne grobnice na Ovčari, gdje su na leševima nađeni zavoji i fiksatori, ranjenici su ubijani. Ubijani su i hrvatski vojnici koji su se predali, a jednako se postupalo i s civilima, osobito istaknutijim i poznatijim osobama. U danima neposredno nakon pada Vukovara oko 800 ljudi je "nestalo". Preostalo stanovništvo, nekoliko desetina tisuća ljudi, prognano je iz grada, a razrušeni grad je opljačkan. Prizori s vojnicima JNA koji u stroju pjevaju "prigodnu" pjesmu "Slobodane, šalji nam salate, mesa ima, klat ćemo Hrvate", obišli su svjetske televizijske stanice i izazvali sveopće zgražanje i osudu javnog mnijenja.

Vukovarska zvjerstva ne mogu se objasniti samo nacionalnom mržnjom "zavadenih" naroda. Vrh JNA je odlučio da se Vukovar osvoji pod svaku cijenu, nakon čega su uslijedili opsesivni napadi na grad. U ostvarenju tog cilja JNA je nemilice rasipala svoje materijalne i ljudske resurse pokazujući indiferentnost spram ljudskih života po kojoj se može mjeriti eventualno samo s Kinezima u Korejskom ratu. Neodgovorno i nesposobno vođenje operacije u kojoj tisuće vlastitih vojnika pogibaju u nepotrebnim, neosmišljenim i nepripravljenim akcijama, izravno je u velikoj mjeri pridonijelo zvjerskoj osveti nad poraženim braniteljima.

JNA je osvojila Vukovar ali joj je ta pobjeda nanijela velike štete. Ogromna koncentracija snaga okomila se na malobrojne branitelje i izgubila tri dragocjena mjeseca. Hrvatska je za to vrijeme nastavila s organizacijom svojih snaga, izvršila mobilizaciju koja je u potpunosti uspjela te je u listopadu već imala 35 kompletnih brigada, da bi do kraja godine pod oružjem imala 200.000 ljudi, organiziranih u 63 brigade. S tim snagama, stvorenim pod zaštitom obrane Vukovara koja je zadržala i prikovala najjače srpske snage, Hrvatska je mogla biti obranjena na drugim smjerovima gdje je JNA planirala svoju jesensku ofenzivu. Bitka za Vukovar pokazuje da je jesenja operacija JNA propala na strategijskom ali i na taktičkom planu. Na

strategijskoj razini, težište jesenjih napada pogrešno je postavljeno na Vukovar i na Dubrovnik, kao krajnje istočne točke hrvatskog teritorija, premda je 200 km dalje na zapadu JNA već ovladala osnovicama s kojih je mogla poduzimati za hrvatsku stranu daleko opasnije pothvate i tako štedjeti snage. Opsada Vukovara, kako pokazuju podaci o ogromnim gubicima JNA i o dugotrajnoj uspješnosti hrvatske obrane protiv tehnički, ljudstvom i zemljišno nadmoćnog neprijatelja, ilustracija je insuficijentnosti srpske strane i na taktičkoj razini. Bitka za Vukovar prekretnica je rata, ali i najzorniji primjer nerazmjera organiziranosti i učinkovitosti protivnika; ujedno, prema načinu vođenja borbe te po nehumanom odnosu spram ranjenika, zarobljenika i civila, ona je paradigma cijelog rata u bivšoj Jugoslaviji.

Opsada i razaranje Vukovara ne može se objasniti vojnom logikom i načelima vođenja operacija. Grad se moglo blokirati, zaobići i u pogodnom trenutku zauzeti manjim snagama, čime bi bili stvoreni uvjeti za neprekinuti nastavak ofenzive. Prema JNA metodologiji temeljni čimbenici oružane borbe, a onda i svake raščlambe, jesu prostor, vrijeme, ljudi i tehnika. Opsadom i razaranjem Vukovara, JNA je mnogo izgubila na tri čimbenika (vrijeme, ljudi, tehnika), a malo dobila samo na jednom (prostor). Budući da je raščlamba ovih čimbenika iznimno jednostavna, te budući da se radilo o službeno prihvaćenoj metodologiji u JNA, ovu je raščlambu već u ranoj fazi bitke morao moći napraviti svaki školovani poručnik, iz nje izvući pouke i na vrijeme promijeniti taktiku. Međutim, ne samo da je Vukovar i dalje mjesecima razaran bez ikakvih vojnih rezultata, nego su, štoviše, nakon strategijskog poraza u ovoj bitki srpske snage ponovile isti obrazac na drugim gradovima u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Put do odgovora je očigledno kompleksniji i leži izvan vojne logike kao tehnike ratovanja.

Iako ovo nije mjesto za podrobnija razmatranja, čini se da je Vukovar kao grad - a uz njega i svi drugi gradovi žrtve bespoštednih napadaja u ovom ratu - bio kulturološki i politički simbol vrednota protiv kojih je bio uperen cijeli velikosrpski pokret. U zapadnoj civilizaciji grad je simbol različitosti, moderniteta, pluralizma, kozmopolitizma, građanstva slobode i razuma; velikosrpski pokret pak bio je predmoderan i predgrađanski pohod na teritorije, motiviran i vođen šovinističkim nacionalizmom i mitovima, hranjen tradicionalnim vrednotama autoritarnosti i patrijarhalnosti, tako da se može kazati da je to u biti pohod ruralnog i palanačkog mentaliteta protiv svega što grad simbolizira. U prilog ovoj tezi govore mnogi uvijek iznova opetovani postupci prema gradovima kojima ih se nastojalo fizički i simbolički uništiti (rušenja, ubijanja i progon stanovništva, preimenovanja), tako da je cijeli rat tragični niz *urbicida*. Fiksacija na uništenje grada kao konačnu pobjedu dobila je potvrdu u mnogim izjavama srpskih vođa (Karadžić: "Spusti se u gradove, da bijemo gadove."; Arkan: "Ulazak u Zagreb jedini je način da obračunamo s ustaškom ideologijom."), a ista ideja bila je, čini se, i vodiljom doktrinarnih opredjeljenja JNA (admiral Mamula, jugoslavenski ministar obrane, osamdesetih je godina već uvidio da su "gradovi izvori svekolike moći"). U tom smislu bitka za Vukovar predstavlja jedan od primjera gdje socijalnokulturna matrica aktera rata djeluje na način vođenja operacija, i u strategijskom i u taktičkom smislu, jače nego sva pravila vojnog umijeća.

Agonija i pad Vukovara izazvali su i promjenu raspoloženja međunarodne zajednice spram zaraćenih strana. Brahijalno razaranje grada kao izraz nesposobnosti, predmodernizma i brutalnog načina vođenja operacija, dobro je poljuljalo kredibilitet srpskog bloka i JNA, pa je, niti mjesec dana nakon pada

Vukovara, međunarodna zajednica otpočela proces priznavanja Hrvatske koja će od svih članica EZ-a, kao i brojnih drugih zemalja, biti priznata 15. siječnja 1992. godine.

Operacije na jugu i na zapadu. U skladu sa svojim planovima, JNA je snagama hercegovačkog korpusa te 2. korpusa iz Crne Gore, koje su bile razmjerno uspješno domobilizirane, na krajnjem jugu Hrvatske zauzela Prevlaku i Konavle, okupirala Cavtat (15. listopada) te izvršila blokadu Dubrovnika zauzimanjem položaja oko i iznad grada. Nakon toga je u skladu s uobičajenom taktikom otpočela granatiranje grada; teški topnički napadi izvršeni su 11. studenoga, i osobito 6. prosinca, kad je na grad ispaljeno oko 500 projektila koji su ubili 14 i ranili 52 ljudi. Ova bombardiranja grada, koji je izvanredan spomenik kulture, osobito su revoltirala svjetsko javno mnijenje. Napad na Dubrovnik i okolicu, gdje nije bilo ni Srba ni blokiranih garnizona JNA, pokazao je da ciljevi srpskog bloka uključuju teritorijalna osvajanja i ovladavanje visokovrijednim područjima. Grad će ostati u okruženju do proljeća sljedeće godine, branjen od malog broja hrvatskih vojnika.

Jedna od najvećih opasnosti za Hrvatsku nastala je blokadom Zadra prema kojem su se iz kninsko-benkovačkog područja kretale snage 9. korpusa JNA, koje u rujnu prekidaju cestovnu komunikaciju Rijeka-Dubrovnik i 7. listopada izbijaju pred grad. Cilj ove operacije bio je izbijanje na obalu i razbijanje hrvatskih snaga na potezu Šibenik-Biograd-Zadar te izbijanje obalnim smjerom do Karlobaga. Zadar ipak ne pada. Prema srpskim izvorima osvajanje grada, koji je napadačima navodno već bio u šaci, spriječeno je zapoviješću o zaustavljanju prodora. Ciljevi operacije samo su djelomično ostvareni i Srbi zauzimaju samo mali dio obale između Maslenice i Rovanske. Srbi 21. studenoga ruše Maslenički most, čime je prekinuta jedina veza između sjevernog i južnog obalnog dijela. Zbog toga je sve do 1993. godine promet između sjevera i juga morao ići preko otoka Paga, kombinacijom trajektne veze i cestovne komunikacije, ali to neće bitno ugroziti manevar prevoženja hrvatskih snaga u kasnijim operacijama.

Na smjeru koji iz središnje Like vodi prema Gospiću i Karlobagu, hrvatske snage uspjele su zadržati prodore i osvojiti jaku vojarnu JNA u Gospiću. Bojišnica se nakon toga stabilizirala u okolici Gospića, a grad došao u poluokruženje u kojem trpi neprestane topničke napadaje. Pojedini velebitski vrhovi ostaju u hrvatskim rukama, što će biti ključno u narednim operacijama. JNA ipak uspijeva 17. studenoga osvojiti strateški mjesto Slunj, čime Srbi ostvaruju kontinuitet zauzetog teritorija i spajaju Liku i Kordun.

Na području Gorskog kotara, hrvatske su vlasti s lokalnim srpskim stanovništvom sklopile sporazum o miru i međusobnom povjerenju, pa na tom području nije bilo ratnih djelovanja. U ljeto 1992. godine stanovništvo četiri mjesne zajednice vratilo je oružje koje je dobilo od JNA i koje nikad nije uporabljeno.

Srpske položaje u međurječju Mrežnice, Kupe i Une držale su, osim lokalnih teritorijalaca i dobrovoljaca, brigade JNA iz Smedereva, Šapca i Loznice, uglavnom niske borbene vrijednosti, te su se one u listopadu razbježale i samovoljno vratile u Srbiju. U studenome je pristigla nešto bolja brigada iz Zaječara, pa je izveden prodor u blokiranu vojarnu JNA u Karlovcu u kojoj je bilo 60 tenkova i drugog oružja. Izvučeno je samo desetak tenkova, koji su kasnije uništeni, a vojarna je spaljena (4.-6. studenoga). Istovremeno, hrvatske snage uspijevaju pregovorima postići predaju druge karlovačke vojarnе, u kojoj je bilo 5000 pušaka i 2000 tona streljiva.

Crte hrvatske obrane na prostoru između Karlovca i Siska uglavnom su stabilne, a protivnici preko njih povremeno vode topničke i minobacačke duele. U prosincu, u slabo koordiniranoj akciji i s tek mobiliziranim sastavima, hrvatske snage forsiraju donji tok rijeke Kupe prema Petrinji, stvaraju plitki mostobran i bivaju odbačene. Pri tome Hrvati gube sedam tenkova (uništavaju ih vlastite posade da ne padnu u ruke neprijatelju), a veći broj vojnika stradava prilikom kaotičnog povlačenja preko rijeke.

Zapadna Slavonija. U zapadnoj Slavoniji, gdje su snage JNA već od kolovoza s promjenjivim uspjehom vodile niz operacija s općim ciljem presijecanja podravske magistrale i ovladavanja komunikacijom Pakrac-Daruvar-Virovitica, koncem studenoga otpočinje velika ofenziva 5. korpusa JNA iz Banje Luke, s istim ciljevima. HV kroz nekoliko dana pokreće protuofenzivu i oslobađa Lipik i šira područja planina Bilogora, Papuk i Psunj te sredinom prosinca prelazi u gonjenje, prvo u cijelome ratu. Snage JNA i srpskih pobunjenika, kao i veliki broj civila, bježe u rasulu, a hrvatskim snagama Tudman, koji već očekuje sarajevsko primirje, izdaje kontroverznu zapovijed za prekid operacije. HV se zaustavlja i ne oslobađa Okučane koji su pred padom i ne izbija na Savu. Prema procjenama generala Tusa, HV je zamah ove ofenzive i očividnu slabost neprijatelja mogla iskoristiti za nastavak operacija na cijelom području Hrvatske i kroz nekoliko mjeseci razbiti JNA, slomiti srpsku pobunu i osloboditi najveći dio državnog teritorija

Sarajevsko primirje. Nakon što je 7. listopada JRZ izvršilo raketni napad na sjedište hrvatskog predsjednika i Vlade u povijesnoj jezgri Zagreba, proglašena je potpuna samostalnost Hrvatske i raskid svih odnosa sa SFRJ. HV je u međuvremenu, u svega dva mjeseca, postala brojčano jaka i razmjerno dobro naoružana snaga; bile su razvijene sve vojne funkcije i stvoren jedinstven sustav zapovijedanja, a moral je bio u usponu. Veći dio zemlje je obranjen, samostalnost izborna, zadobivene su simpatije svjetskog javnog mnijenja, međunarodno priznanje bilo je praktički osigurano, a oružane snage pripravljene za zamašnije operacije. Ograničenja ratnog gospodarstva nisu bila uvedena.

Srpski ciljevi bili su djelomično postignuti. Do prosinca, JNA i srpske snage ovladale su nad oko 17.000 km² (ili 30%) hrvatskog teritorija i zauzele cijelu Baranju, dijelove Slavonije i Srijema uz Dunav, prostor oko Okučana, Banovinu, Kordun, veći dio Like, cijelo sjevernodalmatinsko zaleđe, dubrovačku rivijeru i njeno zaleđe. Većina velikih gradova ostala je u dometu srpskog topništva, a dubina nezauzetog teritorija mjestimično je iznosila manje od 15 km. Koncem studenoga dogovoren je odlazak blokiranih a nezauzetih garnizona JNA u Hrvatskoj, koji s cjelokupnim naoružanjem prelaze na zauzeti teritorij te u Bosnu i Hercegovinu, iako se tome hrvatski vojni vrh protivio. Međutim, na teritoriju pod srpskom kontrolom ostalo je manje od 40 posto Srba koji su živjeli u Hrvatskoj, a granica Virovitica-Karlobag nije ni izdaleka dosegnuta. JNA je pretrpjela velike gubitke što je u Srbiji izazvalo plimu nezadovoljstva i dodatno otežalo mobilizaciju, pa je manjak ljudstva bio kroničan i osjećao se posvuda. Nastavljanje rata od strane oslabljene i razvučene JNA nije bilo izgledno.

U takvoj obostranoj situaciji, Milošević i Tudman odlučju doista prekinuti rat (do prosinca zaključeno je petnaest primirja koja se nisu održala), pa u Sarajevu 2. siječnja 1992. godine general JNA Rašeta i hrvatski ministar obrane Šušak potpisuju sporazum o bezuvjetnom prekidu vojnih djelovanja koji stupa na snagu 3. siječnja u

18.00 sati i prema kojemu obje strane ostaju na dosegnutim položajima, čime je završena prva faza rata u Hrvatskoj. Primirje je zaključeno usprkos prosvjedima i protivljenju hrvatskog vojnog vrha i zapovjednika na terenu, koji su smatrali da je ono preuranjeno i da je sazrelo vrijeme za odlučan udar, ali je politika nadvladala vojna razmatranja. S primirjem u Hrvatskoj, u situaciji u kojoj je srpskom bloku osigurano pretpolje, strategijska i mobilizacijska osnovica, otvorena je mogućnost da se rat prenese u Bosnu i Hercegovinu, pa primirje treba gledati i u svjetlu osvjedočenih težišnih interesa obje strane za ovu republiku, sljedeću žrtvu rata. Spremnost s kojom su Milošević i JNA prihvatili primirje govori u prilog tezi da su ratni ciljevi srpskog bloka ipak bili postignuti u razmjerno zadovoljavajućoj mjeri; zauzeta područja u Hrvatskoj, ako nisu bila smatrana trajnim rješenjem, mogla su uvijek poslužiti kao sredstvo ucjene i kapital za diobu Bosne i Hercegovine.

THE WAR IN CROATIA 1991-1995 PART ONE: THE CAUSES OF THE WAR AND MILITARY OPERATIONS TILL SARAJEVO TRUCE

Ozren Žunec

Summary

This part of the study considers the causes of the war in Croatia in the light of political changes in the East Europe, the nature and the ways in which former Federal Republic of Yugoslavia functioned and the role of Yugoslav People's Army (JNA), especially the rise of Serbian nationalism including the project for territorial expansion of Serbia. The plans and preparations made by all sides have been considered including the summary and analysis of the basic elements of the war operations: since the beginning of the Serbian rebellion in Croatia and the consequences of the war in Slovenia, followed by the creation of the Croatian Army and the Yugoslav People's Army offensive in the fall of 1991, and the Croatian counter-offensive at the end of 1991. The special attention has been paid to battle for Vukovar which was a genuine turning point of the war but also the example of the attack operation and the defence of settlement.

Key words: War in Croatia 1991-1995, causes of the war, Yugoslav People's Army, Croatian Army, operations, battle for Vukovar.